

TÖRTÉNELMI NYOMOZÓ

PIOTR JAROSZEWICZ

A miniszterelnök utolsó éjszakája

Háttérgyár

A borító AI felhasználásával készült.

TÖRTÉNELMI NYOMOZÓ

PIOTR JAROSZEWICZ

A miniszterelnök utolsó éjszakája

Ki ölte meg a kommunista Lengyelország egykori vezetőjét?

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Tartalom

Prológus - Anin, 1992	5
1. A szovjet út	11
2. 1970 - Vér a Balti-tengernél	17
3. A Gierek-Jaroszewicz alku - Jólét politikai engedelmességért	25
4. 1976 - A nap, amikor a kormány meghátrált	32
5. A lefelé tartó gép	41
6. A pápa, aki megmutatta a rendszer határait	47
7. A bűnbak	54
8. A bukott miniszterelnök - 1980-1992	61
9. Az utolsó éjszaka	70
10. A nyomozás, amely elvesztette a nyomot	75
11. A második per - amikor a beismerés sem elég	81
12. Négy dosszié	88
Epilógus - Amit biztosan tudunk	95
Kronológia	105
Fontos szereplők	110
Felhasznált irodalom és források	115

Forráskritikai megjegyzés

118

HÁTTÉRGYÁR

Prológus - Anin, 1992

1992 szeptemberének első napjaiban Lengyelország egészen más problémákkal volt elfoglalva, mint azokkal, amelyek két évtizeddel korábban meghatározták Piotr Jaroszewicz életét. A kommunista állam már nem létezett. A Lengyel Egyesült Munkáspárt, amelynek vezetésében Jaroszewicz évtizedeken keresztül ott ült, feloszlott; a Szovjetunió eltűnt Európa térképéről, az ország demokratikusan választott parlamenttel kereste a helyét, és a varsói újságok már nem a pártközpont útmutatásai szerint jelentek meg. A régi hatalom egykori vezetői öregedő, sokszor kényelmetlen emlékeztetőivé váltak egy lezártnak hitt korszaknak.

Piotr Jaroszewicz ekkor nyolcvankét éves volt. Tíz éven keresztül, 1970 decemberétől 1980 februárjáig vezette a lengyel kormányt, előtte csaknem két évtizeden át miniszterelnök-helyettesként dolgozott. Túlélte a sztálinizmust, Gomulka felemelkedését és bukását, az 1956-os válságot, 1968-at, a prágai tavasz leverését, az 1970-es balti-tengeri sortüzeket és a Gierek-korszak reményekkel induló, majd súlyos gazdasági válságba torkolló évtizedét. Ismerte a kommunista Lengyelország szinte valamennyi jelentős vezetőjét, rendszeresen tárgyalt Moszkvában, és olyan döntésekben vett részt, amelyekről az állampolgárok többsége legfeljebb évekkel később

szerezhetett tudomást.

A hatalomból azonban régen kiesett. 1980-ban leváltották, 1981-ben kizárták a pártból, a rendszer összeomlásakor pedig nem tért vissza a politikába. Aninban élt második feleségével, Alicja Solska-Jaroszewicz-csel, aki a háború idején az ellenállásban harcolt, később újságíróként dolgozott. A házaspár óvatosan élt. A volt miniszterelnök fegyvert tartott maga mellett, idegeneket előzetes bejelentkezés nélkül nem szívesen engedett be, a házat nagy kutya őrizte. Ez az óvatosság utólag különös súlyt adott annak, ami 1992. augusztus 31-ről szeptember 1-jére virradó éjszaka történt.

A család nem tudta elérni őket. A fiatalabb fiú, Jan Jaroszewicz végül Aninba ment. A házban előbb apja holttestére bukkant; csak később derült ki, hogy Alicja is halott. Piotr Jaroszewiczet a dolgozószobájában találták, egy fotelhez kötözve. Fején sérülés volt, nyakán pedig egy bőrszíjból készített hurok. Megkínózták, majd megfojtották. Alicja Solska-Jaroszewiczet a fürdőszobában találták meg összekötözve; férje egyik vadászfegyveréből közvetlen közlről leadott lövés végzett vele. A telefonkészülékek egy részét megrongálták, a kutya pedig feltűnően kábult állapotban volt. Hogy ennek pontos oka mi volt, azt később sem sikerült minden kétséget kizáróan

megállapítani.

Már az első órákban akadt valami, ami nem illett egyszerűen egy hétköznapi betörés képébe. Nem látszott egyértelmű erőszakos behatolás nyoma. A házaspár óvatosságát ismerő családtagok nehezen értették, miként kerülhetett bárki úgy a házba, hogy Jaroszewicznek nem maradt lehetősége fegyvert használni vagy segítséget kérni. A dolgozószobában kutattak, de a ház nem úgy festett, mintha ismeretlen rablók vakon forgattak volna fel mindent, amihez hozzáfértek. A 2019-es ügyészi rekonstrukció mégis rablótámadást állított a középpontba: eszerint pénzt, aranyérméket, két kézfegyvert és egy órát vittek el. Harminckét évvel a gyilkosság után egy varsói bíróság azonban úgy ítélte meg, hogy az ennek alapján megvádolt három férfi bűnösségét nem sikerült bizonyítani.

A házban lévő papírok már 1992-ben különös figyelmet kaptak. Jaroszewicz egy évvel korábban jelentette meg Bohdan Rolińskivel készített beszélgetőkönyvét, amelynek címe – *Przerywam milczenie, vagyis nagyjából Megtöröm a hallgatást* – önmagában alkalmas volt arra, hogy táplálja a találgatásokat. A család szerint további feljegyzéseken dolgozott. Jan Jaroszewicz úgy tudta, apja javításokat és kiegészítéseket készített a könyvhöz, Andrzej Jaroszewicz pedig később arról beszélt, hogy apja új kéziratot is

mutatott neki. A gyilkosság után nem találták mindazokat az anyagokat, amelyekről a hozzátartozók úgy tudták, hogy a dolgozószobában voltak. Ennél többet azonban nem lehet bizonyossággal állítani: nincs tételes, hiteles jegyzékünk arról, mi feküdt ott a gyilkosság előtt, és pontosan mi hiányzott utána.

Ebből hamarosan megszületett az a kép, amely több mint három évtizeden keresztül elkíserte az ügyet: Piotr Jaroszewicz túl sokat tudott. A mondat csábító. Tökéletesen illik egy volt kommunista miniszterelnök meggyilkolásának történetéhez. Egy olyan rendszer vezetőjéről van szó, amelyben a legfontosabb döntések zárt ajtók mögött születtek, a titkosszolgálatok saját állampolgáraikat figyelték, Moszkva pedig olyan kérdésekben is közvetlenül beavatkozott, amelyekről hivatalosan a lengyel pártvezetés döntött. Jaroszewicz több mint harminc évet töltött ennek a hatalomnak a legfelső köreiben. Ha valakiről hihető volt, hogy ismeri a rendszer titkait, róla valóban hihetőnek látszott; a hihetőség azonban még nem bizonyíték.

A nyomozás története éppen ezért különösen tanulságos. A rendőrség az 1990-es években olyan férfiakat állított bíróság elé, akikről végül nem sikerült bizonyítani, hogy közük volt a kettős gyilkossághoz. Az első per felmentésekkel végződött. Az ügy évekre elakadt, majd

2018-ban váratlan fordulat következett. Egy másik súlyos bűncselekmény miatt vizsgált férfi azt állította, hogy részt vett a Jaroszewicz-házaspár elleni támadásban, és megnevezte két egykori társát. Mindannyian ahhoz a rablásokból ismert bűnözői körhöz tartoztak, amelyet a lengyel sajtó „karatés bandaként” emlegetett. Ketten részben beismerő vallomást tettek, a harmadik tagadott. Az ügyészség 2019-re részletes történetté állította össze vallomásaikat, és úgy vélte, végre megoldotta Lengyelország egyik leghíresebb bűnügyét.

A későbbi ügyészi rekonstrukció szerint három rabló egész nap figyelte az anini villát, a kutyát valamilyen szerrel elkábította, létrával jutott be egy emeleti ablakon, majd pénzt, aranyat, fegyvereket és más értékeket keresett. Jaroszewiczet megkötözték, később azonban kiszabadult, ezért újból lefogták és megfojtották. Feleségét azért lőtték agyon, hogy ne maradjon tanú. Ha ez a változat igaz, akkor az egyik legmakacsabb lengyel politikai rejtély mögött nem titkosszolgálat, bosszú vagy elveszett dosszié, hanem egy brutális rablótámadás állt. A bíróság azonban 2024 novemberében mindhárom vádlottat felmentette, mert a vallomások ellentmondásait és a bizonyítás hiányait nem látta áthidalhatónak.

Az ítélet nem azt mondta ki, hogy politikai gyilkosság történt. A bíróság azt kifogásolta, hogy a nyomozók nem

ellenőrizték kellő mélységben más lehetséges irányokat, köztük a politikai szálát és a volt szolgálati környezetből származó személyek esetleges szerepét. A krakkói ügyészség nem fogadta el az ítéletet, és 2025. szeptember 1-jén több mint százhusz oldalas fellebbezést nyújtott be. A könyv lezárásakor, 2026 augusztusában a nyilvánosan hozzáférhető hivatalos forrásokban nem található olyan jogerős másodfokú döntés, amely lezárta volna az ügyet.

Több mint harminc évvel az anini éjszaka után tehát még mindig egymással versengő történetek állnak előttünk. Az egyik szerint Jaroszewicz és felesége rossz időben került erőszakos bűnözők útjába. A másik szerint a volt miniszterelnök múltja számított, és a gyilkosság indítékát azok között a titkok között kell keresni, amelyeket a kommunista Lengyelország egyik legtapasztaltabb vezetője magával vitt a rendszerváltás után. Lehetséges az is, hogy egyik változat sem pontos. A történelmi nyomozásnak ezért nem az a feladata, hogy a könyv első oldalain gyilkost válasszon, hanem hogy előbb megértse azt az embert, aki a fotelben meghalt: hogyan lett egy tanítóból tábornok, majd a kommunista Lengyelország egyik legfontosabb vezetője, mit tudhatott a párt belső harcairól, a hadseregről, a gazdasági döntésekről és a szovjet kapcsolatokról, és van-e bármilyen bizonyítható kapcsolat ezek között és azzal, ami 1992-ben Aninban történt.

1. A szovjet út

Piotr Jaroszewicz 1909. október 8-án született Nieświeżben, a mai Fehéroroszország területén. Apja, Konstanty ortodox pap volt. A családi háttér önmagában jelzi, hogy a későbbi kommunista vezető életének kezdete jóval összetettebb volt annál a hivatalos életrajznál, amelyet évtizedekkel később a Lengyel Népköztársaság nyilvánossága ismert. Jaroszewicz nem a két világháború közötti illegális kommunista mozgalomban nőtt fel, és fiatalkorában nem tartozott azok közé a hivatásos forradalmárok közé, akik Moszkvában vagy börtönökben készültek a későbbi hatalomátvitelre. Pedagógusi pályára készült, felsőfokú tanítói tanfolyamot végzett, Varsóban pedagógiát tanult, majd Garwolin környéki elemi iskolákban dolgozott. 1934 és 1939 között iskolaigazgató volt, kapcsolatban állt a Wici falusi ifjúsági mozgalommal és a Lengyel Tanítók Szövetségével.

Életét 1939 változtatta meg. Lengyelország német lerohanása után kelet felé sodródott a civil menekülők tömegével, ám szeptember 17-én a Szovjetunió is megtámadta az országot. A két totalitárius nagyhatalom közé szorult lengyel állam néhány hét alatt eltűnt, lakosainak milliói pedig egyik napról a másikra német vagy szovjet uralom alá kerültek. Jaroszewicz családját 1940-ben a szovjet hatóságok a Szovjetunió belsejébe, az

arhangelszki területre deportálták. Az ilyen deportálások százezrek életét törték ketté: a szovjet megszálló hatóságok a korábbi lengyel államhoz kötődő hivatalnokokat, katonákat, rendőröket, földbirtokosokat, értelmiségieket és családtagjaikat potenciálisan ellenséges elemként kezelték.

Ez a tapasztalat teszi Jaroszewicz későbbi pályáját különösen érdekessé. A Szovjetunió előbb elhurcolta, néhány év múlva viszont éppen a szovjet hatalom kínált számára olyan pályát, amelyen páratlan gyorsasággal emelkedett fel. A fordulatot Hitler 1941. júniusi támadása teremtette meg. Németország és a Szovjetunió szövetségesből halálos ellenséggé vált, Moszkvának pedig ismét szüksége lett lengyel katonákra. A lengyel-szovjet viszony ettől még nem vált baráti. A londoni emigráns kormány és a Kreml közötti átmeneti együttműködésből megszülető Anders-hadsereg végül elhagyta a Szovjetuniót, a katyíni tömeggyilkosság 1943-as nyilvánosságra kerülése után pedig Moszkva megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a lengyel emigráns kormánnyal. Sztálin ekkor már saját lengyel politikai és katonai struktúrát épített.

Jaroszewicz 1943-ban került a Szovjetunióban szervezett lengyel alakulatokhoz. Tiszti iskolát végzett a Henryk Dąbrowskiról elnevezett 2. hadosztálynál,

1944-ben már annak politikai parancsnokhelyettese volt, majd az 1. lengyel hadsereg politikai igazgatásában dolgozott. Ugyanabban az évben belépett a Lengyel Munkáspártba. Katonai karrierje olyan gyors volt, amilyenre békeidőben aligha nyílhatott volna lehetőség: 1944-45-ben már az 1. hadsereg politikai parancsnokhelyetteseként szolgált.

A „politikai tiszt” fogalmát könnyű félreérteni, ha valaki a hagyományos hadseregek világából indul ki. A szovjet mintára szervezett fegyveres erőkben a politikai apparátus feladata messze túlterjedt a katonák lelkesítésén. Ellenőriznie kellett a hadsereg politikai megbízhatóságát, közvetítenie kellett a párt céljait, figyelnie a tisztikart és olyan fegyveres erőt kellett formálnia, amely a háború után is biztos támasza lehet az új politikai berendezkedésnek. Jaroszewicz számára ez a munka egyszerre jelentett katonai és politikai iskolát. Megtanulta, hogyan működik a szovjet rendszer, milyen nyelvet beszél a hatalom, hogyan kapcsolódik egymáshoz hadsereg, párt és állam, és miként válhat a politikai megbízhatóság önálló hatalmi erőforrássá.

Későbbi pályája szempontjából talán ennél is fontosabb volt, hogy ebben az időben jöttek létre első közvetlen kapcsolatai a Szovjetunió katonai és politikai vezetőivel. George Blazynski 1979-ben megjelent, a Gierek-korszakot

kortársként elemző könyvében külön jelentőséget tulajdonított ennek. Értelmezése szerint amikor 1970 decemberében Edward Gierek lett a párt első titkára, Moszkvában szükség volt mellette valakire, akit régebről és jobban ismertek. Gierek fiatalságának jelentős részét Franciaországban és Belgiumban töltötte, és nem rendelkezett olyan régi szovjet kapcsolatokkal, mint több más lengyel vezető. Jaroszewicz viszont a háború óta otthonosan mozgott ebben a közegben, később pedig a KGST ügyeivel foglalkozva rendszeresen tárgyalt Moszkvában. Blazynski szerint ez fontos szerepet játszott abban, hogy 1970-ben ő lett a miniszterelnök. Ezt a következtetést azonban kortárs elemzésként kell kezelni: nincs olyan ismert dokumentum, amelyből egyértelműen az következne, hogy a Kreml kifejezetten emiatt jelölte volna Jaroszewiczet a posztra.

A háború után Jaroszewicz nem tért vissza a tanításhoz. 1945-ben a Lengyel Hadsereg Politikai-Nevelési Főigazgatóságának vezetője lett, majd honvédelmi miniszterhelyettesként és a hadsereg főszállásmesteri rendszerének vezetőjeként dolgozott. Az új lengyel államban azok közé tartozott, akiknek hatalma közvetlenül összekapcsolódott a Szovjetunióban létrehozott katonai-politikai elit felemelkedésével. A kommunista rendszer kezdettől súlyos legitimációs problémával küzdött: a Honi Hadsereg hagyománya, a londoni emigráns

kormány tekintélye, a katolikus egyház súlya és a Szovjetunióval szembeni történelmi bizalmatlanság miatt a hatalomnak jóval többre volt szüksége, mint választási támogatásra. A politikai ellenfeleket fokozatosan felszámolták, a pártokat ellenőrzés alá vonták, a biztonsági apparátus pedig kulcsszerepet játszott az új állam megszilárdításában.

Jaroszewicz nem tartozott a biztonsági rendőrség vezetői közé. Fontos különbség ez, mert később sok legenda abból indul ki, mintha minden magas rangú kommunista vezető egyformán részese lett volna a titkos műveleteknek. A valóság bonyolultabb. A hatalmi elit különböző intézményekből, frakciókból és személyes hálózatokból állt, amelyek együttműködtek, ugyanakkor egymással is versengtek. Jaroszewicz ereje elsősorban a hadsereghez, a gazdasági igazgatáshoz és a szovjet kapcsolatokhoz kötődött; éppen ezért lehetett különösen jól informált olyan ügyekben, amelyek a lengyel gazdaság, a KGST, a hadsereg és Moszkva kapcsolatát érintették.

1952-ben miniszterelnök-helyettes lett. Ettől kezdve csaknem harminc éven át megszakítás nélkül a lengyel állam legfelső vezetői közé tartozott. 1954 és 1956 között a bányászatot is irányította, 1948-tól tagja volt a PZPR Központi Bizottságának. 1964-ben a Politikai Bizottság póttagja lett, és csak az 1970. decemberi vezetőváltáskor

választották rendes taggá; a testületben 1980-ig maradt. Mire miniszterelnökké nevezték ki, hatvanegy éves volt, és több mint negyedszázados tapasztalattal rendelkezett abban, hogyan működik a kommunista Lengyelország.

Ez a hosszú pálya azért fontos a történetünkben, mert az anini gyilkosság körül született elméletek jó része éppen Jaroszewicz tudására épül. A feltételezés szerint az egykori miniszterelnök olyasmit őrzött emlékezetében vagy iratai között, ami 1992-ben is veszélyes lehetett valakire nézve. Hogy valóban így volt-e, azt majd a bizonyítékok alapján kell mérlegelnünk. Életének első feléből mindenesetre megállapítható, hogy ha a kommunista Lengyelország működésének ismeretét a hatalom közelében eltöltött évek számával mérnénk, Jaroszewicznél kevesen álltak volna előrébb. Igazi politikai súlya azonban csak 1970 végén lett, amikor a hatalom, amely negyedszázadon át emelte egyre magasabbra, súlyos válságba került.

2. 1970 - Vér a Balti-tengernél

Piotr Jaroszewicz miniszterelnöki pályája egy vérbe fojtott munkáslázadásból született. A történet különös iróniája, hogy annak a rendszernek lett az egyik legfontosabb vezetője, amely saját legitimációját a munkásosztály hatalmára alapozta, miközben éppen munkások halála döntötte meg elődjait. A Lengyel Népköztársaság történetében ez nem volt előzmény nélküli. 1956 júniusában Poznańban már sortűzzel kellett leverni egy gazdasági követelésekből kiinduló lázadást, 1968 márciusában pedig diákok kerültek szembe a rendőrséggel. A hetvenes évtized kezdetén azonban a pártvezetés még mindig nem tanulta meg, hogy az árak, bérek és ellátási nehézségek Lengyelországban politikai kérdéssé válhatnak.

Władysław Gomułka 1956 őszén hatalmas társadalmi remények közepette tért vissza a vezetésbe. A sztálinizmus évei után sok lengyel benne látta annak lehetőségét, hogy az ország a szovjet tömbön belül sajátosabb, kevésbé elnyomó utat járjon. A kezdeti várakozások azonban fokozatosan elhaltak. A politikai rendszer ismét bezárult, a gazdaság pedig az 1960-as évek végére egyre nyilvánvalóbb nehézségekkel küzdött. Az élelmiszerárakat

hosszú ideje mesterségesen alacsonyan tartották, miközben a termelési költségek emelkedtek, a mezőgazdaság fejlesztése elmaradt, az ipar hatékonysága pedig nem javult olyan mértékben, amennyire a központi tervek számítottak.

1970 decemberében a vezetés mégis hozzányúlt az árakhoz. December 13-án, alig tizenegy nappal karácsony előtt jelentették be számos alapvető élelmiszer árának jelentős emelését. A döntés időzítése önmagában is érzéketlennek bizonyult. A lengyel családok éppen az ünnepre készültek, a hús, a liszt, a tejtermékek és más alapvető élelmiszerek ára pedig az életük közvetlenül érzékelhető részét jelentette. A vezetés úgy viselkedett, mintha egy tervgazdasági mutató korrekciójáról volna szó, miközben százezrek számára arról döntött, mennyi étel kerülhet másnap az asztalra.

A tiltakozás a Balti-tenger partján robbant ki. A gdański Lenin Hajógyár munkásai december 14-én sztrájkba léptek, majd utcára vonultak. A mozgalom gyorsan áterjedt Gdyniára, Szczecinre, Elblągra és más városokra. Az események már az első napokban túlléptek az árak kérdésén: a munkások béremelést, a felelős vezetők leváltását, szabadabb szakszervezeti választásokat és hiteles tájékoztatást követeltek. A helyi pártbizottságok és rendőri erők hamar elvesztették az ellenőrzést, Gdańskban

felgyújtották a pártbizottság épületét, több helyen összecsapások kezdődtek a tüntetők és a rendfenntartók között.

Gomułka a tiltakozásban ellenforradalmi veszélyt látott. Ennek a szónak a kommunista rendszerekben különösen súlyos jelentése volt. Budapest 1956 és Prága 1968 óta minden kelet-európai vezető tudta, hogy egy gazdasági vagy politikai tiltakozás pillanatok alatt a rendszer egészét fenyegető válsággá minősíthető. A hadsereget bevetették. A katonák éles lőszerezrel jelentek meg az utcákon, és december 17-én Gdyniában munkába igyekvő emberekre is tüzet nyitottak. A kutatások a halottak számát negyven fölé teszik, a sebesültekét pedig százakra; a politikai következmény szempontjából a lényeg nem változott: a „munkások állama” fegyverrel lőtt munkásokra.

A vérontás nem mentette meg Gomulkát, inkább felgyorsította bukását. A vezetésen belül már korábban is léteztek ellenfelei, akik úgy gondolták, hogy az egyre merevebb, betegeskedő első titkár képtelen alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. A decemberi válság most olyan érvet adott nekik, amelyet Moszkvában is megértettek. A szovjet vezetés számára a lengyel stabilitás elsőrendű stratégiai kérdés volt, egy olyan felkelés pedig, amelyet csak további vérontással lehetett volna leverni, kiszámíthatatlan következményekkel fenyegetett.

Jaroszewicz ezekben a napokban különös helyzetben volt. Miniszterelnök-helyettesként és a KGST ügyeiben jártas vezetőként rendszeresen megfordult Moszkvában, és december 15. és 18. között éppen a szovjet fővárosban tartózkodott. Blazynski szerint a szovjetek Gomułka leváltása előtt biztosak akartak lenni abban, hogy az új lengyel vezetésben olyan emberek kapnak kulcspozíciókat, akiket jól ismernek. Gierek elfogadható volt számukra, de hosszú nyugat-európai emigrációja miatt nem tartozott a Moszkvában régről ismert lengyel kommunisták közé. Jaroszewicz ezzel szemben a háború óta szoros kapcsolatban állt a szovjet világgal, hosszú időn keresztül képviselte Lengyelországot a KGST vezető testületében, és tárgyalópartnereit személyesen ismerte.

Kunicki levéltári forrásokra támaszkodó rekonstrukciója még közelebb visz a hatalomváltás mechanizmusához. Gomułka erőszakos fellépése a Kremlt is aggasztotta, és a pártvezetésben Józef Tejchma, Stanisław Kania, Edward Gierek, Piotr Jaroszewicz, Mieczysław Moczar és Wojciech Jaruzelski különböző szerepben támogatta a vezetőváltást. December 19-én a Politikai Bizottság az akkor már beteg Gomułka nélkül ülésezett, és eldöntötte a változást. Másnap a Központi Bizottság Edward Giereket választotta első titkárrá, december 23-án pedig a szejm Piotr Jaroszewiczet nevezte ki miniszterelnöknek.

Az új vezetés első feladata az volt, hogy megakadályozza a decemberi tragédia folytatását. Gierek országos televíziós beszédében változást ígért, Jaroszewicz kormányfőként hasonló hangnemet ütött meg. A korábbi vezetés egyik legnagyobb hibáját abban látták, hogy elvesztette kapcsolatát a társadalommal, és ezt akarták látványosan helyreállítani. A változás azonban eleinte inkább a politikai stílusban mutatkozott meg, mint a gazdasági döntésekben, mert a decemberben bevezetett drágításokat nem vonták vissza.

1971 januárja ezért nem a konszolidáció, hanem a folytatódó válság hónapja lett. Gierek és Jaroszewicz január 5-én Moszkvában tárgyalt a szovjet vezetéssel, miközben Lengyelországban tovább erősödtek a követelések. Szczecinben január 23-án általános sztrájk kezdődött. A sztrájkbizottság napokon keresztül nemcsak a hajógyárat, hanem a város működésének egy részét is megszervezte: gondoskodott a rendről és az élelmiszer-ellátásról, miközben a helyi pártvezetés szinte tehetetlenül figyelte az eseményeket.

Gierek elfogadta a kihívást. Január 24-én Jaroszewicz, Jaruzelski honvédelmi miniszter és Franciszek Szlachcic belügyi vezető társaságában Szczecinbe utazott. A limuzinokat a bezárt hajógyári kapunál megállították, a vezetőknek engedélyt kellett kérniük a sztrájkbizottságtól,

hogyan beléphessenek. A tárgyalás szerepei egy pillanatra felcserélődtek: azok kértek belépési engedélyt, akik néhány héttel korábban még az ország egész államapparátusát irányították. A találkozó kilenc órán át tartott. Gierek munkásszármazására hivatkozott, emlékeztette hallgatóságát arra, hogy hosszú éveket töltött bányászként Franciaországban és Belgiumban, és azt állította, hogy maga is ellenezte a decemberi áremelést. A munkások órákon át sorolták sérelmeiket: a decemberi gyilkosságokat, a hivatalos szakszervezetek hiteltelenségét, a vezetők kiváltságait, a bérek közötti különbségeket és a sajtó hazugságait. A találkozó végén elhangzott a később híressé vált „Segítünk!” – Pomożemy! – válasz, de a későbbi beszámolók alapján ez inkább feltételes bizalmat, mint feltétlen politikai hűséget jelentett.

Jaroszewicz ezeken a találkozókon kevésbé került előtérbe, mint Gierek. Ez a következő évek egyik állandó mintája lett: Gierek személyesen testesítette meg a politikai ígéretet, a miniszterelnök pedig egyre inkább a kormányzati végrehajtás, a gazdaság és az apparátus arcává vált. Ha siker született, azt könnyű volt az első titkárhoz kötni; ha a gazdaság rosszul működött, Jaroszewicz neve egyre gyakrabban kapcsolódott a kudarchoz.

A válság ezzel még nem ért véget. Łódź textiliparában túlnyomórészt nők dolgoztak, alacsony fizetésért és rossz munkakörülmények között. A decemberi áremelés az ő családjaikat különösen súlyosan érintette. Februárban sorra álltak le a gyárak, a tiltakozás gyorsan terjedt, és Jaroszewicz személyesen próbált beszélni a munkásokkal. A szczecini „Segítünk!” retorikája itt már nem működött: a feldühödött textilmunkásnők nem fogadták el, hogy a politikai stílusváltás önmagában megoldaná mindennapi gondjaikat.

Február 15-én a kormány meghátrált. Az 1970. december 13-án bejelentett élelmiszerár-emeléseket visszavonták, általános béremelések következtek, a Szovjetunió pedig hitellel és szállításokkal segítette a konszolidációt. A munkások 1970–1971-ben megtapasztalták, hogy kollektív fellépéssel képesek megváltoztatni az állam döntéseit: Gomułka megbukott, Gierek személyesen ment be a megszállt hajógyárba, Jaroszewicz kormánya pedig végül visszavonta az áremelést. A rendszer továbbra is diktatúra maradt, a párt politikai monopóliuma sértetlen volt, független szakszervezet nem alakulhatott. A munkások politikai emlékezetében mégis létrejött valami, amit tíz évvel később már nem lehetett kitörölni.

Jaroszewicz számára 1971 tavasza egyelőre sikert jelentett. Túlélte első nagy kormányzati válságát, az ország megnyugodott, és az új vezetés előtt megnyílt a lehetőség, hogy felépítse saját politikai programját. Gierék és Jaroszewicz arra a következtetésre jutott, hogy a lengyel munkásokat nem lehet tartósan rendőri erővel kormányozni: életszínvonalat, lakást, fogyasztási cikkeket és reményt kell adni nekik. Ehhez azonban pénz kellett, a nagy mennyiségben felvehető tőke pedig Nyugaton volt.

3. A Gierek-Jaroszewicz alku - Jólét politikai engedelmességért

A hetvenes évek elején kevés kelet-európai vezető kezdte olyan világos társadalmi megbízatással korszakát, mint Edward Gierek. Formálisan természetesen senki sem választotta meg szabad választáson, és a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikai monopóliuma sem változott. Mégis létezett egy hallgatólagos alku az új vezetés és a társadalom jelentős része között. A munkások időt adtak Giereknek, cserébe gyors és érzékelhető életkörülmény-javulást vártak. A vezetés pedig megértette, hogy az 1970 decemberéhez hasonló konfliktusokat csak akkor kerülheti el, ha a gazdasági növekedés eredményeiből az emberek mindennapi életében is látható valami.

Gierek más nyelven beszélt, mint elődei. Munkásmúltja politikai tőkévé vált. Franciaországi és belgiumi bányásként első kézből ismerte a nyugati életszínvonalat, és pontosan tudta, milyen hatást gyakorol a lengyelekre a Nyugatról érkező fogyasztási kultúra. A lengyel családok egyre többet tudtak arról, hogyan élnek rokonaik Nyugat-Németországban, Franciaországban vagy az Egyesült Államokban. A televízió, a külföldi rádióadások, a

turisták, a csomagok és az egyre szorosabb gazdasági kapcsolatok nehezebbé tették azt a régi propagandát, amely szerint a kapitalista társadalmak nyomorban élnek.

Gierek politikai válasza az volt, hogy a szocializmus sikerét a fogyasztás nyelvére fordítsa le. Az emberek ne csupán azt hallják, hogy a rendszer történelmileg magasabb rendű, hanem lássanak új lakásokat, hűtőszekrényt, televíziót, autót, több húst az üzletekben, jobb utakat és modern gyárakat. A lengyel vezetés ambícióihoz azonban hiányzott mindaz, ami a gyors modernizációhoz szükséges volt: korszerű technológia, gépek és tőke.

Jaroszewicz szerepe ebben az új stratégiában meghatározó lett. Gierek a politikai irányt és a társadalmi kapcsolatot képviselte, a miniszterelnök pedig kormányzati programokra fordította a modernizációs ígéretek. Régi KGST-tapasztalata miatt pontosan ismerte a szovjet gazdasági együttműködés lehetőségeit és korlátait. Lengyelország a Szovjetuniótól energiahordozókat és nyersanyagokat kaphatott kedvező feltételekkel, a korszerű termelőberendezések és technológiák jelentős részét azonban Nyugatról kellett beszereznie. Ez a felismerés vezetett a Gierek-korszak egyik legnagyobb gazdaságpolitikai fordulatához: Lengyelország nagyarányú nyugati hitelfelvételbe kezdett.

A terv első látásra logikusnak tűnt. Nyugati bankoktól kölcsönt vesznek fel, ebből korszerű gépeket és komplett gyártósorokat vásárolnak, az új üzemek termelékenyebben és jobb minőségben termelnek, majd termékeik egy részét a nyugati piacokon értékesítik. Az exportbevételekből visszafizetik a hiteleket, miközben a modernizált gazdaság magasabb életszínvonalat biztosít. Elméletben ez a stratégia lehetővé tette volna, hogy Lengyelország néhány év alatt behozza technológiai lemaradásának egy részét anélkül, hogy a lakosság fogyasztását vissza kellene fogni.

A hetvenes évek első éveit valóban látványos eredményeket hoztak. Az ipari beruházások felgyorsultak, új üzemek épültek, egész városrészek emelkedtek ki a földből. A lakásépítés üteme nőtt, szélesebb rétegek jutottak tartós fogyasztási cikkekhez. A Fiat licenc alapján Lengyelországban gyártott Polski Fiat 126p a korszak egyik jelképévé vált. Az apró személyautó önmagában nem tette gazdaggá a lengyel társadalmat, de milliók számára jelentette annak lehetőségét, hogy az addig elérhetetlennek tűnő magánautó valósággá válhat. A húsfogyasztás is látványosan nőtt: a korabeli hivatalos adatok szerint az egy főre jutó mennyiség az évtized első felében jelentősen emelkedett, ami politikailag is fontos volt, hiszen a decemberi válság egyik oka éppen az élelmiszer ára volt.

A növekedés mögött azonban már kezdetben olyan ellentmondások húzódtak meg, amelyek később súlyos válságot idéztek elő. A mezőgazdaság szerkezete különösen problémás maradt. A lengyel kommunizmus sajátosságaként a termőföld nagy része magángazdák kezében volt, miközben az állam ideológiailag továbbra is a kollektivizált mezőgazdaságot részesítette előnyben. A magángazdaságok az élelmiszer-termelés döntő részét adták, mégis sokkal kevesebb beruházási forráshoz, géphez, műtrágyához és hitelhez jutottak, mint az állami gazdaságok. Az élelmiszerárak politikai okokból befagyasztott rendszere tovább torzította a gazdaságot. Az állam többet fizetett a termelésért, mint amennyit a fogyasztóktól visszakapott, a különbséget pedig egyre nagyobb támogatásokkal fedezte.

Az első években mindebből a legtöbb lengyel keveset érzett. A boltok kínálata javult, a bérek emelkedtek, a lakásépítés látványos volt, és a korábbi évtized szürkeségéhez képest az ország nyitottabbnak tűnt. Nyugati politikusok egyre gyakrabban érkeztek Varsóba, lengyel vezetők utaztak Bonnba, Párizsba és Washingtonba. Jaroszewicz maga is egyre inkább nemzetközi gazdasági tárgyalóként jelent meg. Az 1970-es évek elején úgy látszott, hogy Lengyelország megtalálta a módját annak, hogyan maradjon Moszkva politikai szövetségese, miközben gazdasági modernizációjához a

kapitalista Nyugat erőforrásait használja fel.

A változás az egyházzal való kapcsolatban is érzékelhető volt. Gomulka uralmának utolsó szakaszát kemény konfliktus jellemezte Stefan Wyszyński bíborossal és a katolikus egyházzal. Az új vezetés felismerte, hogy a decemberi vérontás után nem engedhet meg magának újabb nagy társadalmi ellenfelet. Wyszyński 1970 karácsonyán nyugalomra és a bosszú elkerülésére szólított fel, ami fontos segítséget jelentett Gierекnek. Jaroszewicz miniszterelnökként reális megegyezést ígért az egyházzal, a püspöki kar pedig elkobzott egyházi javak rendezését, templomépítési lehetőségeket, katolikus sajtót és szervezeti mozgásteret akart. A kompromisszum egyik jelentős eredménye 1972-ben született, amikor a Vatikán véglegesen rendezte a háború után Lengyelországhoz került egykori német területek egyházmegyei beosztását.

A Gierек-Jaroszewicz-rendszer az első években több olyan társadalmi konfliktust tompított, amelyet Gomulka örökül hagyott. Többet fogyasztottak, többet építettek, javult az egyházzal való kapcsolat, nőtt a nyugati nyitottság, és a vezetés kevésbé merev nyelvet használt. Mindez valós változás volt. Ugyanakkor a politikai rendszer alapjai érintetlenül maradtak. A párt továbbra is egyedül döntött a legfontosabb kérdésekről, a sajtót cenzúrázták, a szakszervezetek nem váltak függetlenné, a

munkások által 1971-ben kikényszerített önállóbb képviseleti formák pedig fokozatosan elvesztették jelentőségüket.

Blazynski szerint éppen itt rejtett az évtized egyik alapvető ellentmondása. Gierek felismerte, hogy gyorsabban és hatékonyabban kell modernizálni az országot, de a gazdasági modernizációt nem kísérte valódi politikai és intézményi reform. Az első évek sikere ezt a problémát elfedte. Amíg emelkedtek a bérek és új lakások épültek, kevesen kérdezték, hogy a gazdasági rendszer képes-e hosszú távon finanszírozni a jólétet. A hetvenes évek közepére azonban egyre nagyobb lett a különbség a sikerpropaganda és a gazdaság mélyén halmozódó problémák között: gyorsan nőtt a külföldi adósság, romlott az export versenyképessége, és mind nagyobb pénzt emésztett fel az élelmiszerárak támogatása.

Jaroszewicz számára ezek az évek jelentették politikai pályájának csúcspontját. Évtizedekig második-harmadik vonalbeli vezetőként dolgozott, most azonban ő irányította azt a kormányt, amely az ország addigi történetének egyik legnagyobb modernizációs programját hajtotta végre. A sikereket Gierek személye köré épített propaganda könnyen az első titkárhoz kötötte, a gazdaság működtetésének felelőssége viszont egyre erősebben kapcsolódott a miniszterelnökhöz. Ez kezdetben nem tűnt

veszélyesnek; a problémák akkor váltak láthatóvá, amikor a külső környezet megváltozott, a nyugati hitelek törlesztése egyre több devizát vitt el, az import drágult, és kiderült, hogy az új üzemek jelentős része nem termel annyi exportálható árut, amennyiből a beruházások árát vissza lehetne fizetni.

A vezetés előtt 1974–1975 körül ismét ugyanaz a kérdés jelent meg, amely 1970-ben Gomulát bukásba sodorta: elmondják-e a társadalomnak, hogy az életszínvonal további gyors növelésére nincs fedezet, vagy tovább halasztják a kellemetlen döntéseket? A vezetés a halasztást választotta. Rövid távon megőrizte a politikai nyugalmat, hosszabb távon viszont egyenesen 1976 júniusához vezetett, amikor ismét Piotr Jaroszewicznek kellett kiállnia az ország elé, hogy bejelentse: az élelmiszer sokkal drágább lesz.

4. 1976 - A nap, amikor a kormány meghátrált

1976 nyarára Piotr Jaroszewicz olyan döntés előtt állt, amelyet kormányfőként öt és fél éve igyekezett elkerülni. A Gierek-korszak első éveinek társadalmi békéjét nagyrészt az tette lehetővé, hogy a vezetés a lakossági fogyasztást akkor is növelte, amikor a gazdaság teljesítménye ehhez már nem adott biztos alapot. A bérek gyorsan emelkedtek, az alapvető élelmiszerek árai viszont alig változtak. Az állam mind nagyobb összegekkel támogatta az élelmiszerárakat, miközben a termelőknek magasabb átvételi árakat kellett fizetnie. Az ebből keletkező különbség évről évre nőtt, a boltokban pedig egyre gyakoribbá vált a hiány. Az a rendszer, amely 1971-ben politikailag megmentette az új vezetést, gazdaságilag mind nehezebben volt fenntartható.

A problémát ismerték a felső vezetésben. 1976-ra a legtöbb alapvető élelmiszer ára még mindig a hatvanas évek végének szintjéhez kötődött, miközben az ipari termékek és szolgáltatások ára már jelentősen emelkedett. A húsfogyasztás 1970 és 1975 között gyorsan nőtt, az élelmiszerimport pedig egyre több kemény valutát emésztett fel. A vezetés ugyanazzal az ellentmondással találta szemben magát, amely hat évvel korábban Gomulka

bukásához vezetett: az árakat emelni kellett, de a munkások egyszer már bebizonyították, hogy ezt politikai vétóval képesek megakadályozni.

A döntés előkészítésének módja mutatta meg igazán, mennyit tanult a pártvezetés 1970-ből, és mennyit nem. Június 23-án a Politikai Bizottság ülésén már nem az volt a fő kérdés, szükség van-e áremelésre, hanem az, milyen mértékű legyen és hogyan hajtsák végre. A források szerint több vezető is kifogásolta a csomag egyes elemeit; Wojciech Jaruzelski külön figyelmeztetett arra, hogy zavargások esetén a hadsereget nem szabad újra a munkások ellen bevetni. Hat évvel a tengerparti vérontás után senki sem akarta megismételni 1970 decemberét.

Másnap megkezdődött az a sajátos politikai színjáték, amelyet a vezetés társadalmi konzultációnak nevezett. A párt legfelső szintjén vezetőket és nagyvállalati igazgatókat tájékoztattak, a vajdasági első titkárok pedig szinte kivétel nélkül azt jelentették Giereknek, hogy a dolgozók elfogadják a tervezett változásokat. Június 24-én a szejm délelőtti napirendje már lezárult, amikor a képviselőket visszahívták az ülésterembe. Váratlanul új pont került napirendre: a kormány javaslata a kiskereskedelmi árak szerkezetének megváltoztatásáról és a lakossági kompenzációról.

Jaroszewicz ekkor állt fel, hogy politikai pályájának egyik legsúlyosabb beszédét elmondja. A kormány terve szerint az élelmiszerek ára 30 és 100 százalék közötti mértékben emelkedett volna. A hús átlagosan 69 százalékkal, a cukor 100 százalékkal drágult volna, jelentősen nőtt volna a baromfi, a vaj és más alapvető termékek ára is. A mezőgazdasági termelőknek fizetett felvásárlási árakat ugyancsak emelték volna. A veszteségek ellensúlyozására a kormány bérkiegészítéseket ígért, csak hogy ezek rendszere társadalmilag különösen szerencsétlenül hatott: a magasabb keresetűek nagyobb nominális kompenzációhoz juthattak. Aki a családi költségvetésében a hús vagy a cukor drágulását érezte volna meg leginkább, könnyen úgy láthatta, hogy az állam még a kárpótlásnál is a jobban keresőknek kedvez.

A miniszterelnök azt állította, hogy a javaslatokat széles társadalmi vita előzte meg. A beszéd további részéből azonban kiderült, hogy az előzetes egyeztetés valójában szakértői és pártkörökben folyt. A munkásokkal csak másnap kellett volna megtárgyalni a már nyilvánosságra hozott csomagot, majd a szejm június 26-án szavazott volna róla. Az állami hírügynökség ezt a kormány társadalomba vetett bizalmának bizonyítékaként mutatta be, valójában olyan konzultációt szerveztek, amelynek eredményét lényegében előre eldöntötték.

A munkások ezt pontosan megértették. A június 25-re összehívott gyári gyűlések, amelyeken az alkalmazottaknak a tervek szerint támogatniuk kellett volna a kormány javaslatát, több helyen tiltakozó fórummá alakultak. Sztrájkok kezdődtek. A Balti-tenger partján ismét leálltak üzemek, de 1976 két legismertebb helyszíne ezúttal Varsó közelében és a fővárostól délre volt: Ursus és Radom.

Az Ursus traktorgyár munkásai kivonultak az üzem területéről, és a közelben húzódó nemzetközi vasútvonalhoz mentek. A Párizst Moszkvával összekötő útvonal forgalmát megállították, majd a sínek megrongálásával és egy mozdony kisiklásával fizikailag is akadályozták a közlekedést. Radomban a tiltakozás még súlyosabbá vált. A munkások a pártbizottság épületéhez vonultak, választ követeltek, majd amikor nem kaptak kielégítő feleletet, a tömeg egy része betört az épületbe és felgyújtotta. A város utcáin összecsapások kezdődtek. A hatalom ezúttal nem küldött tankokat, de a rendőrséget és a különleges egységeket nagy számban vetette be.

A politikai döntés már aznap este megszületett. Jaroszewicz láthatóan megrendülten jelent meg a televízióban, és közölte, hogy a tervezett árváltozásokat további megfontolásra visszavonják. A kormány az előző napon még széles körű társadalmi támogatásról beszélt,

huszonnégyszeresével később pedig meghátrált. A helyzet abszurditása szembeűnő volt: a miniszterelnök immár a munkásokkal folytatott „hasznos konzultációkra” hivatkozva vonta vissza azt, amit éppen a valódi konzultáció hiánya miatt utasítottak el.

A visszavonulás gyorsasága önmagában politikai fordulópontot jelentett. 1970-ben többnapos vérontás kellett ahhoz, hogy a vezetés élén változás történjen, és további két hónapba telt, mire az árakat visszavonták. 1976-ban a kormány egyetlen nap alatt kapitulált. A munkások számára ez azt az üzenetet hordozta, hogy a rendszer sérülékenyebb, mint amilyennek látszik. A vezetés viszont úgy érezte, hogy politikai tekintélyének megőrzéséhez példát kell statuálnia azokkal, akik kényszerítették a visszavonulásra.

A megtorlás ezért már az áremelés visszavonásával párhuzamosan megkezdődött. Radomban és Ursusban tömeges letartóztatások következtek. A korabeli és későbbi források eltérő számokat közölnek az őrizetbe vettekéről és az elbocsátottakról, ezért egyetlen pontos országos adatot nem lehet biztonsággal megadni. Abban azonban valamennyi beszámoló megegyezik, hogy a represszió tömeges volt, és jóval túlterjedt azokon, akiket erőszakos cselekménnyel lehetett volna vádolni.

A rendőrségi bánásmód egyik szimbóluma a cinikusan „egészségügyi ösvénynek” nevezett módszer lett. Az őrizetesnek két sorba állított rendőr között kellett végigfutnia, miközben gumibotokkal ütötték. Másokat kihallgatáskor vertek meg. Több beszámoló szerint Ursusban a titkosrendőrség emberei egyes tüntetőket különleges, később felismerhető festékekkel jelöltek meg. Radomban házról házra folytak ellenőrzések, és a hatóságok fényképekkel, filmfelvételekkel keresték a tiltakozás résztvevőit.

Az eljárásokban a politikai természetet igyekeztek háttérbe szorítani. A vádlottakat rongálásért, közlekedés akadályozásáért, rendőrök megtámadásáért vagy más köztörvényes bűncselekményekért állították bíróság elé, miközben nehéz volt megállapítani, hol húzódik a határ a tényleges erőszakos cselekmény és a sztrájkban való részvétel megtorlása között. A párt országos gyűléseket szervezett, amelyeken munkásoknak kellett elítélniük a radomi és ursusi „rendbontókat”. A módszer a régi kommunista politikai kultúra világát idézte: a társadalomnak nyilvánosan kellett bizonyítania, hogy egyetért a hatalommal, miután néhány nappal korábban éppen a társadalmi tiltakozás kényszerítette meghátrálásra a vezetést.

Jaroszewicz személyes helyzete ettől kezdve megváltozott. Az áremelési csomagot természetesen nem egyedül dolgozta ki, és nem ő döntött róla egy személyben. A Politikai Bizottság jóváhagyta, Gierek jelen volt a szejmben, amikor a miniszterelnök bejelentette, és a pártvezetés egésze felelősséget viselt érte. A nyilvánosság előtt azonban Jaroszewicz mondta ki a számokat, és ő jelentette be néhány órával később a visszavonulást is. A kudarc arca ezért sokkal inkább ő lett, mint az első titkár. Gierek politikai tekintélye megingott, de még mindig rendelkezett azzal a személyes tőkével, amelyet 1970 után felépített. Jaroszewicz mögött nem állt hasonló társadalmi mítosz.

A kormány júliusban új, jóval óvatosabb javaslattal próbálkozott. Jaroszewicz olyan tervet vázolt, amely csak a hús, a húskészítmények és a baromfi árát emelte volna, jóval kisebb mértékben, és azt is parlamenti vizsgálat és valódi munkáskonzultáció után. A mezőgazdasági felvásárlási árakat ezzel szemben ténylegesen megemelték, mert a vezetés attól tartott, hogy a gazdák ellenkező esetben visszatartják terményeiket és állataikat. Gazdaságilag ez újabb terhet jelentett az államnak: többet fizetett a termelőnek, miközben politikai okból nem tudta ennek teljes költségét a fogyasztóra áthárítani.

A rendszer ismét időt vásárolt, de 1976-ban ennek az időnek már egészen más ára volt, mint 1971-ben. A júniusi eseményekből olyan társadalmi kapcsolat született, amelyre a vezetés nem számított. Az értelmiségi ellenzék és a munkások, akik 1968-ban még nagyrészt külön világban éltek, most először kezdtek tartósan egymás felé fordulni. A fordulatot maga a megtorlás idézte elő.

Szeptemberben varsói értelmiségiek létrehozták a Munkásvédelmi Bizottságot, a KOR-t. Első céljuk nem egy új párt megszervezése és nem a rendszer azonnali megdöntése volt. Segíteni akartak azoknak a munkásoknak, akiket a júniusi tiltakozások után bebörtönöztek, elbocsátottak vagy megvertek. Pénzt gyűjtöttek a családok számára, ügyvédekert szereztek, eljárak a tárgyalásokra, feljegyezték a rendőri visszaéléseket és eljuttatták az információkat a külföldi sajtóhoz. A szervezet nyilvános névvel és vállalt felelősséggel működött, ami önmagában új politikai módszert jelentett.

A gyakorlati segítségnek váratlan politikai következménye lett. Az ursusi vagy radomi munkás, aki addig egyedül állt a gyárigazgatósággal, a párttitkárral és a rendőrséggel szemben, most tudhatta, hogy értelmiségiek követik az ügyét, ügyvédet szereznek neki, beszámolnak róla a külföldi rádiókban és segítik a

családját. A szervezet egyik legfontosabb eredménye ezért a félelem csökkentése volt: az emberek megtapasztalták, hogy nincsenek teljesen egyedül az állammal szemben.

A következő években ebből a kapcsolatból nőtt ki az a hálózat, amelyben munkások, értelmiségiek, katolikus körök és fiatal aktivisták egyre gyakrabban találtak egymásra. A KOR 1977-ben elindította a Robotnik, vagyis Munkás című földalatti lapot. Célja az információ átadása mellett kifejezetten a munkások közötti hálózatépítés és a munkások, illetve értelmiségiek közötti fal lebontása volt. Gdańskban Bogdan Borusewicz a radomi perek révén került kapcsolatba a KOR-ral, majd rajta keresztül Anna Walentynowicz, Alina Pieńkowska, Andrzej Gwiazda és Lech Wałęsa környezetében is egyre sűrűbbé váltak ezek a kapcsolatok.

A lengyel kommunista rendszer történetének egyik paradoxona így 1976 júniusában teljesedett ki. A kormány azért próbálta megemelni az árakat, mert az 1971 óta folytatott gazdaságpolitikája fenntarthatatlanná vált. A munkások kikényszerítették a visszavonulást. A vezetés megtorlással válaszolt, a megtorlás pedig életre hívott egy szervezetet, amely addig nem létező kapcsolatot épített ki a munkások és az értelmiségi ellenzék között. Négy évvel később éppen ez a kapcsolat lett a Szolidaritás egyik fontos előfeltétele.

5. A lefelé tartó gép

A júniusi válság után a Gierek-Jaroszewicz-vezetés már nem térhetett vissza az évtized első felének politikájához. A gyors növekedés és a folyamatos fogyasztásbővülés korszaka véget ért, de a vezetés azt sem engedhette meg magának, hogy nyíltan szakítson vele. A társadalom 1970-ben és 1976-ban kétszer is megmutatta, hogy az alapvető élelmiszerek árának nagyarányú emelését nem fogadja el. A kormány így olyan gazdaságpolitikai csapdába került, amelyből minden lehetséges kijárat politikai veszteséget jelentett.

Az 1976 második felében meghirdetett „gazdasági manőver” ezt a helyzetet próbálta kezelni. A vezetés vissza akarta fogni az új beruházásokat, gyorsabban be akarta fejezni a már megkezdett üzemeket, növelni kívánta az exportot és csökkenteni a Nyugatról származó importot. A terv logikája világos volt: a hitelből finanszírozott fejlődés időszaka után a gazdaságnak végre devizát kellett termelnie ahhoz, hogy törleszthesse adósságait. Csakhogy a beruházási szerkezetet nem lehetett egyik napról a másikra átalakítani, és az új nyugati gyártósorok jelentős része maga is importált nyersanyagot, alkatrészt vagy energiát igényelt. A modernizáció így sok esetben éppen akkor növelte az importigényt, amikor a kormány csökkenteni akarta.

A külföldi adósság közben gyorsan nőtt. Az adósság önmagában még nem jelentett volna katasztrófát, ha az abból finanszírozott beruházások elegendő exportbevételt termelnek. A gond éppen az volt, hogy ez sokszor nem következett be. A központi tervezés olyan beruházásokat is elindított, amelyek gazdasági hatékonyságát politikai vagy bürokratikus érdekek felülírták. A vállalatvezetők a tervmutatók teljesítésében voltak érdekeltek, a minisztériumok saját iparáguk bővítésében, a vajdasági pártvezetők pedig abban, hogy területük új gyárakat és beruházásokat kapjon. Minden szereplőnek oka volt újabb erőforrást kérni, miközben kevés intézményi kényszer ösztönözte arra, hogy felvesse: valóban szükség van-e a beruházásra.

A hiánygazdaság közben visszatért a mindennapi életbe. Jaroszewicz 1977-ben már szokatlanul borúlátóan beszélt: elismerte, hogy a húsellátás az előző évinél rosszabb, noha Lengyelország jelentős értékben importált élelmiszert. A lakáshelyzet sem javult az ígéreteknek megfelelően; milliók vártak lakásra, sokaknak akár hosszú éveken át. A mezőgazdasági termelés egymást követő rossz évei tovább nehezítették az ellátást.

A hús politikai jelentősége különösen nagy volt. A Gierék-rendszer első éveiben a növekvő húsfogyasztás a jólét egyik legkézzelfoghatóbb jeleként szolgált. Amikor

már órákig kellett sorban állni érte, a fogyasztó minden alkalommal megtapasztalta, hogy a sikerpropaganda és a valóság között egyre nagyobb szakadék nyílik. 1977 őszén több sziléziai bányában rövid munkabeszüntetések kezdődtek, mert a bányászok jobb élelmiszer-ellátást követeltek. A hatalom sürgős szállításokkal igyekezett csillapítani a feszültséget, miközben a sajtó alig számolt be az esetről.

Ursus sem nyugodott meg teljesen 1976 után. A traktorgyár vezetése újabb konfliktustól tartott, más üzemekben pedig ugyancsak sztrájkveszély alakult ki, amikor fizetés-csökkentést vagy más megszorítást próbáltak bevezetni. A vezetés egyre gyakrabban került ugyanabba a helyzetbe: gazdasági szempontból szigorítania kellett volna, politikailag viszont minden megszorítás újabb tiltakozást idézhetett elő.

Ezzel párhuzamosan gyorsan terjedt az úgynevezett második gazdaság. A hivatalos boltokban hiányzó húst magánúton jóval magasabb áron be lehetett szerezni. Az állami vállalat alkalmazottja munkaidő után magánmegrendelést teljesített, gyakran az állami munkahelyről származó szerszámmal vagy anyaggal. Szerelők, vízvezeték-szerelők, asztalosok és autójavítók magánmunkákból egészítették ki fizetésüket. A hatalom tudott erről, de nem mert túl erősen fellépni, mert ezek az

informális szolgáltatások tartották működésben azt, amit a hivatalos gazdaság nem tudott megfelelően biztosítani.

A gazdasági bizonytalanság politikai következményeit tovább mélyítette, hogy 1976 után a társadalom saját információs hálózatokat is kialakított. A KOR híradói dokumentálták a rendőri visszaéléseket, a perek menetét és az elbocsátásokat. A szervezet azért vált hitelessé, mert igyekezett minden adatot ellenőrizni, és ha tévedett, javított. Külföldi újságírók is egyre gyakrabban használták információforrásként. A párt elvesztette azt a korábbi helyzetét, amikor az állami sajtó hallgatása önmagában elegendő volt ahhoz, hogy egy helyi tiltakozás országosan láthatatlan maradjon.

A rendőri brutalitás ügye 1977 elején sem tűnt el. A KOR parlamenti vizsgálóbizottság felállítását követelte. Professzorok, írók és más értelmiségiek nyílt levelekben szólították fel a hatalmat a radomi és ursusi visszaélések kivizsgálására. A hatalom szokatlanul bizonytalanul reagált: egyes elítéltek büntetését enyhítették, másokat csendben szabadon engedtek, néhány elbocsátott munkást visszavettek, ugyanakkor folytatták a KOR tagjainak zaklatását, házkutatásokat tartottak és rövid időre őrizetbe vették őket. A vezetés már nem akart visszatérni a sztálinista terrorhoz, de azt sem tudta elfogadni, hogy a társadalom saját, az államtól független szervezeteket

hozzon létre.

Jaroszewicz közben egyre inkább két tűz közé került. Kormányfőként neki kellett a nyilvánosság előtt képviselnie a rossz gazdasági híreket, miközben a legfontosabb politikai döntéseket továbbra is a pártvezetés hozta. A rendszer alkotmányos nyelvén a Minisztertanács irányította az ország gazdaságát; a valóságban a stratégiai irányt a Politikai Bizottság határozta meg. Ha egy beruházási programot ünnepélyesen átadtak, Gierek megjelenhetett a sikert megtestesítő vezetőként. Ha áremelést kellett bejelenteni, hiányról kellett beszélni vagy magyarázatot adni a gazdasági visszaesésre, a feladat gyakran Jaroszewiczre hárult.

Ez a helyzet lassan megváltoztatta a kettőjük közötti politikai viszonyt. Az évtized elején Gierek és Jaroszewicz párosa a stabilitás és modernizáció képét sugározta. Az évtized második felében mindinkább kialakult egy kényelmes politikai munkamegosztás: az első titkár maradhatott a rendszer megújításának jelképe, a kormányfőre pedig rá lehetett terhelni a gazdasági kudarcok egyre nagyobb részét. Ennek végső következménye 1980-ban mutatkozott meg, amikor a pártvezetésnek már nemcsak gazdaságpolitikát, hanem felelőst is kellett változtatnia.

Addig azonban volt még egy esemény, amely alapvetően átalakította a lengyel társadalom politikai önképét. 1978 októberében a krakkói érsekből, Karol Wojtyából II. János Pál néven pápa lett. A következő évben hazatért Lengyelországba, és emberek milliói gyűltek össze, hogy lássák és hallják.

A Gierek-rendszer hosszú éveken át abból indult ki, hogy a társadalommal külön-külön lehet tárgyalni: munkásokkal a gyárban, püspökökkel az egyházi ügyekről, értelmiségiekkel a kulturális keretekről. 1976 után ezek a világok közelebb kerültek egymáshoz. A KOR munkást és értelmiségit kapcsolt össze, az egyház pedig olyan nyilvános teret biztosított, amelyet az állam nem tudott teljesen ellenőrizni. 1979 júniusában Lengyelország saját szemével láthatta, hogy a párton kívül is létezhet többmillió közösség.

6. A pápa, aki megmutatta a rendszer határait

Amikor 1978. október 16-án a vatikáni konklávé Karol Wojtyła krakkói érseket választotta meg pápának, a lengyel pártvezetés olyan eseménnyel találta szemben magát, amelyre sem politikai, sem ideológiai értelemben nem készült fel. A kommunista Lengyelország harminchárom éve próbálta úgy berendezni az ország életét, hogy a párt legyen a társadalom legfőbb szervező ereje, miközben a katolikus egyházat hol nyíltan támadta, hol korlátozta, hol pedig kényszerű tárgyalópartnerként fogadta el. Most azonban egy lengyel bíboros lett a római katolikus egyház feje, olyan ember, akinek tekintélyét Varsó nem adhatta és nem vehette el.

A hír országos eufóriát váltott ki. Még azok számára is rendkívüli nemzeti esemény volt, akik nem tartoztak a rendszeresen templomba járók közé. Lengyel pápa korábban soha nem ült Szent Péter trónján, ráadásul a választás olyan korban történt, amikor az ország politikai szuverenitása korlátozott volt, a kommunista párt pedig saját történelmi küldetésének részeként kezelte a társadalom fokozatos szekularizálását. II. János Pál megválasztása pillanatok alatt megfordította ezt a perspektívát: a kommunista államnak kellett

alkalmazkodnia ahhoz, hogy egyik legjelentősebb társadalmi ellenfele váratlanul nemzetközi tekintélyre tett szert.

A vezetés azonban korántsem a semmiből érkezett ebbe a helyzetbe. A Gierek-korszakban az egyház és az állam viszonya már sokkal kevésbé volt konfrontatív, mint Gomulka utolsó éveiben. Jaroszewicz miniszterelnökké választása után realista megegyezést ígért az egyházzal, miközben Wyszyński bíboros is került a nyílt politikai összecsapást. A Vatikánnal folytatott tárgyalások eredményeként 1972-ben rendezték a háború utáni nyugati területek egyházi igazgatását, 1977 októberében pedig Gierek és Wyszyński személyesen is találkozott. A háttérben mindkét fél tudta, hogy az ország gazdasági és társadalmi problémái miatt szükség van valamilyen együttműködésre.

A döntő próbatétel 1979 júniusában érkezett el, amikor II. János Pál először látogatott haza pápaként. A hatalomnak nem volt reális lehetősége arra, hogy megakadályozza az utat. Egy ilyen döntés óriási társadalmi konfliktust idézett volna elő, és külpolitikai szempontból is tarthatatlan lett volna. A párt ezért az ellenőrzés módszeréhez nyúlt: megpróbálta korlátozni az útvonalat, szabályozni a tömegrendezvényeket, kézben tartani a közvetítést, és elkerülni, hogy a látogatás nyílt politikai

demonstrációvá változzon.

A valóság túllépett ezeken a terveken. Városról városra hatalmas tömegek jelentek meg. A hívők számára a pápa vallási vezető volt, de a találkozások társadalmi jelentősége messze meghaladta az egyházi kereteket. Olyan emberek százezrei, majd milliói álltak együtt nyilvános tereken, akik addig legfeljebb a május elsejei felvonulásokon láthattak hasonló tömeget. Ott azonban a szervező az állam volt, a részvétel sokak számára kötelesség, a jelszavakat pedig előre megírták. A pápai miséken a közösség a párt közreműködése nélkül jött létre.

Ezek a napok pszichológiai fordulatot hoztak. A kommunista állam egyik legfontosabb hatalmi eszköze mindig az volt, hogy az egyént magányosnak éreztette. A rendszerrel elégedetlen munkás nem tudhatta biztosan, hányan gondolkodnak hozzá hasonlóan. A cenzúra eltakarta a tiltakozásokat, a hivatalos sajtó azt sugallta, hogy az elégedetlenség elszigetelt jelenség, a párt által ellenőrzött szervezetek pedig a társadalmi egység látszatát teremtték meg. 1979 júniusában ezt a látszatot egyszerre bontotta le az utcákon látható tömeg.

A pápalátogatás jelentőségét nem érdemes arra leegyszerűsíteni, hogy II. János Pál „megdöntötte a kommunizmust”. A rendszer még tíz évig fennmaradt, és a következő években kemény elnyomásra is képesnek

bizonyult. A változás inkább abban állt, hogy emberek milliói egy időben tapasztalták meg: az államon kívül is létezik szervezett, fegyelmezett és országos közösség. A látogatás nem teremtette meg önmagában a későbbi Szolidaritást, de megerősítette azt a társadalmi önbizalmat, amelyből a mozgalom táplálkozhatott.

A rendszer egyik legnagyobb problémája ekkor már az volt, hogy saját információit sem tudta megbízhatóan feldolgozni. A vezetők előtt gondosan előkészített üzemlátogatások, megszürt jelentések és sikereket hangsúlyozó sajtóanyagok álltak. Anna Walentynowicz későbbi visszaemlékezésében például egy 1978-as gdański hajógyári látogatást úgy idézett fel, hogy Gierek érkezése előtt új bútorokat, szőnyegeket és virágfalat állítottak fel, sőt szerinte még a füvet is zöld festékkel festették át. A történet részleteit nem lehet minden ponton függetlenül ellenőrizni, de jól érzékelteti azt a mesterséges valóságot, amelyet a vezetők elé építettek.

Jaroszewicz ennek a rendszernek nem kívülálló kritikusa, hanem egyik legfontosabb irányítója volt. Kormányfőként ugyanakkor nála csapódtak le legközvetlenebbül a gazdasági kudarcok. 1978-ban már maga is arra figyelmeztetett, hogy a húsellátás a készletek növelése ellenére sem fog érzékelhetően javulni. Lengyelország nagy mennyiségben importált nyugati

gabonát, a mezőgazdasági beruházásokat újra növelték, emelték a termelőknek fizetett felvásárlási árakat, mégsem sikerült tartós fordulatot elérni. A magángazdák termékeik jelentős részét inkább a magasabb árakat kínáló szabadpiacon értékesítették.

A kormány ezért egyre különösebb kompromisszumokkal próbált alkalmazkodni. Az alapvető élelmiszerek általános áremelését 1976 után politikailag veszélyesnek tartották, így úgynevezett kereskedelmi üzleteket nyitottak, ahol magasabb, a valós költségekhez közelebb álló áron lehetett húst vásárolni. Emellett olcsóbb termékeket fokozatosan kivezettek a forgalomból, helyükre újabb és drágább változatokat állítottak. Formálisan tehát nem történt meg az a nagy, egyszeri áremelés, amely két alkalommal is munkáslázadáshoz vezetett, a lakosság azonban mindennap érzékelte, hogy a pénz kevesebbet ér és a hiány növekszik.

1978 végén Gierék már maga is nyílt megszorításokról beszélt. A reálbérek növekedését korlátozni akarták, felső határt szabtak az ipari beruházásoknak, csökkenteni tervezték az adminisztratív kiadásokat, és az energiamegtakarítás érdekében több nagyüzemben áramkorlátozásokat vezettek be. A hetvenes évek elejének jelszava a gyors modernizáció volt; az évtized végére a takarékoság, fegyelem és hatékonyság került előtérbe.

Csak hogy egy olyan társadalomnak kellett takarékoskosságot prédikálni, amelynek néhány évvel korábban még gyors jólétet ígértek. A Szolidaritás egyik későbbi alapélménye éppen a hetvenes években felkeltett remények és e remények teljesíthetetlensége közötti szakadék lett. A probléma nem az volt, hogy az emberek semmilyen javulást nem tapasztaltak. Éppen ellenkezőleg: megtapasztalták, milyen lehet egy jobb élet, majd azt is, hogy a rendszer nem képes tartósan biztosítani.

1979-ben ehhez már gazdasági visszaesés társult. Az ipar, a bányászat és a mezőgazdaság egyaránt problémákkal küzdött. Az állampolgárok számára a hiány vált a mindennapok egyik meghatározó tapasztalatává: nemcsak húsból vagy más élelmiszerből volt kevés, hanem egyszerű iparcikkekből, építőanyagból és szolgáltatásokból is.

A párton belüli hangulat szintén romlott. A gyári pártgyűléseken egyre gyakrabban bírálták a kaotikus ellátást, a vezetők kiváltságait, a sikerpropagandát és a hiteles munkásképviselet hiányát. A rendszer vezető pártja maga is kezdte elveszíteni belső egységét. Nem arról volt szó, hogy a tagság többsége ellenzékkivé vált volna. A helyi párttagok ugyanabban a boltban álltak sorban, ugyanazokat az üres polcokat látták, és ugyanúgy érzékelték a hivatalos állítások és saját életük közötti

eltérést.

A hetvenes évek elején Gierek azt ígérte, hogy a párt újra meghallja a munkások hangját. Az évtized végére a párt saját tagságának hangját is egyre nehezebben hallotta meg. Jaroszewicz politikai sorsa ebben a környezetben vált egyre bizonytalanabbá.

HÁTTÉRGYÁR

7. A bűnbak

Piotr Jaroszewicz 1979 végén már közel kilenc éve volt miniszterelnök. A kommunista Lengyelország történetében ez rendkívül hosszú időnek számított, és aligha lehetett elválasztani személyét az egész Gierek-korszak gazdaságpolitikájától. Ott állt az évtized elejének legfontosabb nyugati tárgyalásain, ő irányította a kormányt a beruházási fellendülés idején, ő jelentette be 1976 júniusában az áremeléseket, és neki kellett néhány órával később visszavonnia őket. Amikor a hetvenes évek végére a modernizációs program sikertörténetből adósság- és hiányválsággá változott, Jaroszewicz személye kézenfekvő célponttá vált.

A „bűnbak” kifejezés ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy Jaroszewicz ártatlan kívülálló lett volna. A hetvenes évek gazdaságpolitikájának egyik legfontosabb alakítójaként valódi politikai felelősség terhelte a rosszul megválasztott beruházásokért, a nyugati eladósodásért és azért is, hogy a vezetés túl sokáig halogatta a szükséges korrekciókat. A bűnbakképzés abban állt, hogy a kollektív pártvezetés és maga a rendszer egyre nagyobb részben személyesítette meg benne azt a kudarcot, amelynek döntéseit sohasem egyedül hozta.

A rendszer működéséből adódott egy alapvető ellentmondás. Lengyelországban formálisan a kormány irányította a gazdaságot, valójában a legfontosabb stratégiai döntéseket a párt Politikai Bizottsága hozta. Edward Gierek első titkárként minden lényeges gazdaságpolitikai fordulatban részt vett. A nyugati hitelekől finanszírozott gyors modernizáció nem Jaroszewicz magánprogramja volt, ahogy az 1976-os áremeléseket sem önállóan találta ki. Ha tehát a rendszer következetesen kereste volna a felelősséget, az első titkár és a pártvezetés ugyanúgy nem kerülhette volna el, mint a kormányfő.

A kommunista hatalmi struktúra azonban nem így működött. A párt elvileg helyes politikai irányt képviselt; a végrehajtás hibáiért a kormányt, a minisztériumokat, a vállalatigazgatókat vagy egyes vezetőket lehetett felelőssé tenni. Ez a mechanizmus különösen hasznossá vált 1979–1980 fordulóján. Giereknek szüksége volt arra, hogy a közelgő pártkongresszus előtt bizonyítsa: érzékeli a társadalmi elégedetlenséget és képes változtatni, anélkül azonban, hogy saját vezetésének alapjait kérdőjelezné meg.

A problémák ekkor már nem voltak elrejtethők. A külföldi adósság gyorsan növekedett, a gazdaság 1979-ben recesszióba fordult, az ellátási nehézségek mindennapossá

váltak. A pártsejteken egyre több kritika hangzott el a vezetői kiváltságokról és a hivatalos sikerpropagandáról. A párt 1980 februárjára tervezett VIII. kongresszusa előtt még a rendszerhez lojális helyi szervezetek is reformot és nagyobb őszinteséget követeltek. Gierek részben engedett ennek: nyíltabban beszélt a gazdasági nehézségekről, „szocialista demokráciát” és a lenini normákhoz való visszatérést emlegetett. Ugyanakkor felkínált egy politikailag sokkal kézzelfoghatóbb változást is: Piotr Jaroszewiczet.

Jaroszewicz ekkorra kifejezetten népszerűtlen lett. Soha nem rendelkezett Gierek munkásvezetői imázsával. Merevebb, technokrata politikusként jelent meg, akinek neve a lakosság számára egyre inkább az áremeléssel, a megszorításokkal és a gazdasági problémákkal kapcsolódott össze. 1980 februárjában a kongresszus előtt távozott a miniszterelnöki posztról, helyére Edward Babiuch került. Ezzel egy időben a Politikai Bizottság rendes tagságát is elvesztette.

A miniszterelnök leváltása egyszerre volt logikus és elégtelen. Logikus volt abban az értelemben, hogy a politikai rendszernek szüksége volt valakire, akinek távozásával jelezhetette a változást. Elégtelen volt azért, mert a válság okai jóval mélyebbek voltak annál, hogy egyetlen ember eltávolításával megszüntessék őket. Az

adósság nem csökkent attól, hogy más ült a Minisztertanács élén. A mezőgazdasági problémák nem oldódtak meg, a boltok nem teltek meg áruval, a vállalatok hatékonysága nem javult, és a munkások sem kaptak független érdekképviselőt.

Jaroszewicz tíz évvel korábban egy másik vezető bukásának haszonélvezőjeként került a kormány élére. 1970 decemberében Gomulka hatalmát a gazdasági válság, az áremelés és a munkáslázadás semmisítette meg. Jaroszewicz azok között volt, akik támogatták leváltását. Egy évtizeddel később az ő politikai pályájának csúcsa ért véget hasonló logika szerint: a rendszer ismét személycserével próbált választ adni strukturális kudarcaira.

Csak hogy 1980 februárjában a párt már jóval kevesebb idővel rendelkezett, mint 1970 decemberében. A lengyel társadalom közben megváltozott. 1970 munkásai megtanulták, hogy sztrájkkal vezetőt lehet buktatni. 1976 munkásai megtapasztalták, hogy egy nap alatt vissza lehet vonatni egy kormánydöntést. A megtorlásból megszületett a KOR és az ellenzéki segítségnyújtás hálózata. A földalatti sajtó kapcsolatot teremtett különböző városok aktivistái között. Az egyház növelte társadalmi tekintélyét, II. János Pál látogatása pedig millióknak mutatta meg saját közösségi erejüket. Mindezekhez 1979-1980-ra gazdasági

recesszió, áruhiány és egyre hiteltelenebb hivatalos propaganda társult.

Az ellenzék még mindig kicsi volt. Az aktív ellenzékiek száma eltörpült az ország lakosságához képest, a földalatti kiadványok olvasóközönsége pedig sokkal szélesebb volt ugyan, de még mindig nem jelentett országos többséget. A rendszer ezért joggal hihette, hogy ellenfelei marginálisak. A lényeg azonban már nem az aktivisták száma volt, hanem az, hogy létezett működő módszer, információs hálózat és politikai tapasztalat, amelyhez egy nagyobb társadalmi tiltakozás kapcsolódhatott.

Jaroszewicz távozása után a pártvezetés néhány hónapig még úgy tehetett, mintha fontos változást hajtott volna végre. Tavasszal és nyár elején azonban az alapvető problémák tovább éltek. Júliusban a kormány ismét árváltoztatásokba kezdett, ezúttal óvatosabban, részben egyes húsáruk kereskedelmi áron történő értékesítésével. A tiltakozások szinte azonnal megindultak. Lublin térségében júliusban nagy sztrájkhullám bontakozott ki, augusztusban pedig a mozgalom áttért a Balti-tenger partjára.

Augusztus 14-én sztrájk kezdődött a gdański Lenin Hajógyárban. Az egyik közvetlen követelés Anna Walentynowicz visszavétele volt, de a tiltakozás gyorsan túlnőtt egy munkaügyi konfliktuson. Lech Wałęsa

megjelent a hajógyárban, üzemek tucatjai csatlakoztak, és létrejött az Üzemközi Sztrájkbizottság. A munkások most már nem elégedtek meg béremeléssel vagy egy-egy vezető leváltásával. A legfontosabb követelések között szerepelt a párttól és államtól független szakszervezet létrehozása és a sztrájkjog elismerése.

Augusztus 31-én megszületett a gdański megállapodás, és Lengyelországban legálisan létrejöhetett az államtól független szakszervezeti mozgalom, amely hamarosan a Szolidaritás nevet viselte. Néhány hónap alatt mintegy tízmillió ember csatlakozott hozzá. A munkásosztály nevében uralkodó rendszerrel szemben a modern történelem egyik legnagyobb munkásmozgalma jött létre.

Edward Gierek már nem élte túl politikailag ezt a fordulatot. 1980 szeptemberében Stanisław Kania váltotta a párt első titkári tisztségében. Jaroszewicz ekkor már hónapok óta nem volt miniszterelnök, de a hatalomváltás végleg lezárta azt az évtizedet, amelyet ketten együtt testesítettek meg.

A Gierek-Jaroszewicz-korszak összetett történelmi mérleget hagyott maga után. Lengyelország valóban modernizálódott. Lakások százezrei épültek, új ipari üzemek indultak, autók, háztartási gépek és olyan fogyasztási javak váltak szélesebb körben hozzáférhetővé, amelyek Gomulka éveiben sok család számára

elérhetetlenek voltak. A Nyugattal való kapcsolatok kiszélesedtek, az ország nyitottabb lett, és az egyház elleni nyílt háború helyét pragmatikusabb együttélés váltotta fel.

A modernizáció ára azonban hatalmas adósság, gazdasági torzulás és olyan váratkozások kialakulása lett, amelyeket a rendszer végül nem tudott kielégíteni. A politikai szerkezet nem tartott lépést a társadalom változásával. Az emberek többet utaztak, többet tudtak a külvilágról, jobban érzékelték saját országuk elmaradását, és 1970, 1976, valamint 1979 tapasztalatából megtanulták, hogy a párt hatalma korántsem olyan sérthetetlen, mint amilyennek látszik.

Piotr Jaroszewicz 1980 februárjában elveszítette a kormányfői széket, de ezzel nem ért véget a története. A későbbi gyilkosság szempontjából éppen most kezdődik életének legnehezebben rekonstruálható része. Negyven évig a hatalom közelében élt, majd hirtelen kívül találta magát rajta. Ismerte a rendszer vezetőit, emlékezett a párt belső konfliktusaira, a szovjet kapcsolatokra és olyan döntésekre, amelyek soha nem kerültek teljes egészükben nyilvánosságra. A következő években ugyanaz az állam, amelynek egyik legmagasabb rangú vezetője volt, előbb politikailag megbélyegezte, majd saját bukásával együtt eltűnt körülötte.

8. A bukott miniszterelnök - 1980-1992

Piotr Jaroszewicz 1980 februárjában elveszítette a miniszterelnöki tisztséget. Néhány hónap alatt széthullott körülötte az a politikai világ, amelyhez felnőtt életének nagy része kötötte. Előbb a kormány éléről kellett távoznia, majd megszűnt tagsága a párt legfelső vezető testületeiben, végül abból a pártból is kizárták, amelynek 1944 óta tagja volt. A kommunista rendszerben a politikai tisztség jóval többet jelentett egy állásnál: meghatározta az ember társadalmi környezetét, kapcsolatait és önképét is.

Az 1980 augusztusában kezdődő válságban a pártvezetésnek szüksége volt a hetvenes évek felelőseire. A Szolidaritás követelései között ugyan nem Jaroszewicz személyének megbüntetése állt az első helyen, a társadalomban rendkívül erős igény jelent meg arra, hogy végre beszéljenek a korábbi évtized hibáiról, az elhibázott beruházásokról, a külföldi adósságról, a vezetői kiváltságokról és a korrupcióról. Az a cenzúra, amely korábban megakadályozta ezeknek az ügyeknek a nyilvános tárgyalását, 1980 őszén meggyengült. A sajtó egyre gyakrabban írt arról, amiről néhány hónappal korábban még hallgatnia kellett, a párt alsóbb

szervezeteiben pedig szintén elszámoltatást követeltek.

A folyamat sajátos igazságtétellé alakult. Edward Giereket és környezetét ugyanaz a párt kezdte felelőssé tenni a hetvenes évek hibáiért, amely az előző évtizedben döntéseik jelentős részét jóváhagyta. A felelősség kérdését ráadásul nem lehetett tisztán elválasztani a hatalmi harcoktól. Az új vezetés számára politikailag kényelmes volt azt bizonyítani, hogy a válságot az előző garnitúra hibái okozták, nem pedig maga a rendszer. A későbbi levéltári feldolgozások szerint Jaroszewiczet az elhibázott beruházáspolitikáért, a túlzott eladósodásért, az 1976-os áremelési kísérletért, autokratikus vezetési stílusért és hivatali visszaélésekkel kapcsolatos vádakért is felelőssé tették.

A részletes pártvizsgálat azonban egy fontos ponton nem igazolta a körülötte kialakult legendát: nem talált meggyőző bizonyítékot arra, hogy Jaroszewicz miniszterelnöki tisztségéből személyes anyagi hasznot húzott volna. Ez különösen lényeges, mert a hetvenes évek vezetőiről ekkoriban számtalan történet keringett villákról, vadászatokról, luxusfogyasztásról és állami források magáncélú felhasználásáról. Jaroszewicz ellen tehát súlyos politikai ítélet született, de a személyes meggazdagodás vádját nem sikerült hasonló erővel alátámasztani.

1981. február 4-én kizárták a Lengyel Egyesült Munkáspártból. Jaroszewicz ezt nem egyszerű személyi döntésként élte meg. Saját későbbi értelmezésében politikailag kivégezték: úgy vélte, előbb megszületett az ítélet, majd olyan vizsgálatot folytattak le, amelynek feladata az előre kialakított álláspont igazolása volt. Saját félreállításáért többek között Stanisław Kaniát, Wojciech Jaruzelskit és Kazimierz Barcikowskit tette felelőssé. Ez természetesen az ő utólagos értelmezése volt, és nem törli el a hetvenes évek gazdaságpolitikájában viselt felelősségét.

A volt miniszterelnök egyelőre visszavonult. Az ország közben a Szolidaritás tizenhat hónapos, egyre feszültebb időszakát élte. Az állam és a független szakszervezet közötti konfliktus hónapról hónapra mélyült, a gazdasági válság pedig tovább súlyosbodott. A pártapparátus jelentős része már 1980 őszétől fenyegetésként tekintett a Szolidaritásra, és a katonai megoldás lehetősége korán megjelent a vezetés gondolkodásában.

1981. december 13-án Wojciech Jaruzelski bevezette a szükségállapotot – lengyelül stan wojenny, szó szerint hadiállapotot. Az éjszaka során ezreket vettek őrizetbe: szakszervezeti aktivistákat, ellenzéki értelmiségieket, diákvezetőket, független szervezetek tagjait. A foglyok között azonban volt egy kisebb, politikailag egészen más

csoport is. Jaruzelski utasítására az előző évtized vezetői közül is többeket internáltak, köztük Edward Giereket és Piotr Jaroszewiczet.

A döntésnek jelentős propagandaszerepe volt. Jaruzelski rendszerének azt kellett bizonyítania, hogy nem kizárólag a Szolidaritás ellen lép fel, hanem rendet teremt az országban, és a korábbi vezetés hibáit sem hagyja büntetlenül. Gierek és Jaroszewicz internálása azt az üzenetet közvetíthette, hogy a hadsereg egyformán fellép a rendszer ellenfeleivel és a korábbi hatalom visszaéléseivel szemben.

December 13-án hajnalban, körülbelül két órakor jelentek meg az internálására küldött emberek az anini háznál. Ez a későbbi történet szempontjából különösen érdekes epizód, mert ugyanarról a villáról van szó, amelyben tizenegy évvel később Jaroszewiczet és feleségét meggyilkolták. A belügyi feljegyzések szerint a volt miniszterelnök maga nyitotta ki a kaput. Amikor megtudta, miért érkeztek, a család megpróbálta ellenőrizni, valóban hivatalos parancs alapján zajlik-e az akció. Jaroszewicz végül összecsomagolt, és ellenállás nélkül beszállt az autóba.

Elsőként a Varsó közelében működő Promnik kormányüdüdőbe vitték, ahol Gierek és az előző vezetés több más tagja is fogságba került. Néhány nappal később

helikopterrel a Drawsko Pomorskie környéki Głębokie katonai központjába szállították őket. Ott már jóval szerényebb körülmények fogadták a korábbi állami vezetőket. Az épület hideg volt, a berendezés egyszerű, fegyveres őrség vigyázott rájuk. Azok, akik néhány évvel korábban az állam legmagasabb szintjein döntöttek mások szabadságáról, most saját államuk foglyaivá váltak.

Jaroszewicz rosszul viselte az internálást. Már érkezésekor szívproblémákkal küzdött, később pszichés állapota is romlott. A fogvatartott korábbi vezetők közben egymás között újra és újra lejátszották az előző évtized bukásának történetét. Egymást vádolták árulással, rossz gazdasági döntésekkel vagy azzal, hogy a válság idején a saját politikai túlélésüket keresték. Még internálásukban is tovább élt a régi hierarchia és az egykori politikai sértettség.

A hatalom hamar világossá tette, hogy az internálás nem csupán átmeneti óvintézkedés. 1982 elején közölték Gierkkel és Jaroszewiczcsel, hogy felelősségük vizsgálata folyamatban van, és számíthatnak arra, hogy az újra működésbe hozott Állami Törvényszék, a Trybunał Stanu előtt kell majd felelniük. Jaroszewicz életében különös fordulat következett: az az állam, amelyben a párt politikai akarata évtizedeken át a jogrend fölött állt, most jogi felelősségre vonás formájában kívánta lezárni az ő

korszakát.

Az internálás 1982 végéig tartott. Jaroszewicz 1981. december 13-tól 1982. december 31-ig állt internálás alatt, előbb Promnikban, majd Głębokie központjában, később ismét Promnikban. Az egykori rendszer egyik legtovább hatalmon lévő miniszterelnöke tehát egy teljes évet töltött szabadságától megfosztva saját politikai utódainak döntése alapján.

Szabadulása után sem ért véget az elszámoltatás. A szejmben bizottság vizsgálta a hetvenes évek gazdaságpolitikájáért viselt felelősséget, és Jaroszewicz ellen alkotmányos felelősségre vonási eljárást készítettek elő Tadeusz Wrzaszczyk volt miniszterelnök-helyettessel együtt. A vád alapját elsősorban nem közönséges bűncselekmények, hanem azok a gazdaságpolitikai döntések adták, amelyekkel állítólag megsértették a rájuk vonatkozó jogi és állami kötelezettségeket.

Jaroszewicz ekkor már aktívan védekezett. Beadványokat készített, bizonyítékokat és tanúk meghallgatását kérte, ügyvédekkel dolgozott. Ugyanakkor jelezte, hogy egy esetleges nyilvános eljárásban sem kíván államtitkokat vagy katonai titkokat kitergetni. A készülő per egyik legérdekesebb problémája éppen az volt, hogy védekezése könnyen elvezethetett volna a kommunista hatalom tényleges döntéshozatali mechanizmusának

nyilvános feltárásához. Ha bizonyítani akarta, hogy a vitatott gazdasági döntéseket nem egyedül hozta, szükségszerűen beszélnie kellett volna arról, milyen szerepet játszott Gierek, a Politikai Bizottság, a pártközpont és adott esetben Moszkva.

A tárgyalásra végül nem került sor. Az 1984. július 21-én elfogadott amnesztia törvény megszüntette azokat az Állami Törvényszék előtti eljárásokat, amelyek az intézmény újjáalakítása előtt elkövetett cselekményekre vonatkoztak. Ez Jaroszewicz és Wrzaszczyk ügyét is lezárta. A jogi döntés különös eredménnyel járt: a hatalom éveken át készítette elő a látványos elszámoltatást, majd még azelőtt véget vetett neki, hogy a bizonyítékokat nyilvános tárgyaláson ütköztethették volna.

Jaroszewicz így egyszerre maradt politikailag elítélt és jogilag el nem ítélt ember. A pártból kizárták, a hetvenes évek válságának egyik fő felelőségévé tették, egy évig internálták és az Állami Törvényszék elé akarták állítani, de olyan jogerős döntés soha nem született, amely egyéni felelősségének pontos határait meghatározta volna.

Az 1980-as évek második felében Jaroszewicz egyre távolabb került a politikától. A Lengyel Népköztársaság közben lassan abba az irányba haladt, amelyet korábbi vezetői hosszú időn át elképzelhetetlennek tartottak. A szükségállapot leverte a Szolidaritás nyílt szervezeteit, de

nem tudta visszaállítani a hetvenes évek rendszerének társadalmi tekintélyét. Az ellenzék földalatti hálózatai fennmaradtak, az egyház továbbra is jelentős közvetítő szerepet játszott, a gazdaság pedig nem tudott kilábalni tartós válságából.

1989-ben a kerekasztal-tárgyalások, majd a részben szabad választások véget vetettek annak a politikai monopóliumnak, amelynek Jaroszewicz évtizedekig egyik fenntartója volt. A következő évben megszűnt a PZPR is. Az egykori miniszterelnök olyan országban találta magát, ahol politikai múltjáról már cenzúra nélkül lehetett beszélni, és ahol ő maga is szabadon elmondhatta saját változatát.

1991-ben Bohdan Roliński újságíróval folytatott beszélgetéseiből megjelent a *Przerywam milczenie... 1939–1989 – nagyjából Megtöröm a hallgatást* – című könyv. Jaroszewicz saját szemszögéből beszélt a háborúról, a kommunista állam kialakulásáról, a párt belső működéséről, Gierekről, 1976-ról és saját eltávolításáról. A kötet nem vált olyan politikai bombává, amely megrázta volna az új Lengyelországot. Ez fontos, mert a gyilkosság köré később épülő történetekben időnként úgy jelenik meg, mintha már az első könyvében olyan titkokat hozott volna nyilvánosságra, amelyek miatt valakinek feltétlenül el kellett hallgattatnia. Erre nincs bizonyíték.

A családi vallomások szerint Jaroszewicz a megjelent könyvet tovább akarta bővíteni, új feljegyzéseket készített, és további emlékeket akart rögzíteni. A hozzátartozók azonban nem ismerték pontosan ezeknek az anyagoknak a tartalmát. A biztosan állítható tény tehát az, hogy folytatta az írást; az már hipotézis, hogy ezek a feljegyzések olyan titkokat tartalmaztak volna, amelyek gyilkossági indítékot teremthettek.

Jaroszewicz 1992 nyarán már egészen más ember volt, mint aki tizenkét évvel korábban elhagyta a miniszterelnöki hivatalát. Nyolcvankét évesen mögötte állt a szovjet deportálás, a háború, a katonai és politikai felemelkedés, három és fél évtized a kommunista állam vezetésében, a miniszterelnökség, a bukás, a pártból való kizárás, az internálás és egy elmaradt felelősségre vonási eljárás. Közben eltűnt maga a rendszer is, amelynek szolgálatában életének legnagyobb részét töltötte.

1992. augusztus 31-én este még élt. Másnap reggel Lengyelország egyik legnehezebben megfejthető bűnügyének áldozata volt.

9. Az utolsó éjszaka

1992 augusztusának utolsó estéjén Piotr Jaroszewicz és Alicja Solska-Jaroszewicz anini házában semmi sem jelezte kívülről, hogy néhány órán belül Lengyelország egyik leghíresebb bűnügyének helyszínévé válik. A Zorzy utcai villa nem volt könnyű célpont. A házaspár óvatosan élt, az épületet magas kerítés vette körül, a kertben nagy testű kutya mozgott. Jaroszewicz fegyvereket tartott otthon, és családtagjai később úgy emlékeztek, hogy még az előre megbeszélt esti látogatások előtt is telefonon kellett jelezni az érkezést.

Ezek a biztonsági szokások később az ügy egyik első kérdéséhez vezettek. Hogyan juthatott be bárki úgy a házba, hogy a kutya nem állította meg, Jaroszewicz nem használta valamelyik fegyverét, és a bejáratnál sem maradt egyértelmű erőszakos behatolásra utaló nyom? Az egyik feltételezés szerint az áldozatok ismerhették legalább az egyik érkezőt, és maguk engedték be. A 2019-ben benyújtott vádirat viszont egészen más eseménysort állított fel: eszerint a támadók már augusztus 31-én megérkeztek Aninba, hosszabb ideig figyelték a villát, a kutyát valamilyen szerrel ártalmatlanná tették, majd két, a telken talált létra segítségével egy emeleti ablakon keresztül jutottak az épületbe.

Ezt az eseménysort nem kezelhetjük bizonyított történeti tényként. Ez a 2019-es ügyészi rekonstrukció volt, amelyet a 2024-es felmentő ítéletet hozó bíróság több ponton kétségesnek talált. A létrák használata, a behatolás módja és a kutya elkábítása egyaránt azok közé a részletek közé tartozott, amelyeknél a vallomások és a rendelkezésre álló bizonyítékok nem adtak teljesen biztos képet. A kutyát az első helyszínelők valóban szokatlanul kábultnak találták, az állat állapotának pontos okát azonban az 1992-es vizsgálatok nem rögzítették olyan módon, hogy azt évtizedekkel később minden kétséget kizáróan meg lehessen állapítani.

A házban történekről még kevesebb biztos ismeretünk van. A holttestek állapota arra utalt, hogy a támadók nem néhány percet tölthettek az épületben. Jaroszewiczet dolgozósobájában, egy fotelhez kötözve találták meg. Fején sérülés volt, nyakán pedig egy bőrszíjból kialakított hurok; halálát megfojtás okozta. Feleségét az emeleti fürdőszobában találták összekötözve, és férje egyik vadászfegyveréből közeli lövés végzett vele. A telefonkészülékeket megrongálták.

A későbbi ügyészi rekonstrukció és egyes tanúvallomások szerint Jaroszewicz fejsebét a támadás során bekötözték, és az áldozatok vizet is kaphattak. Ezek a részletek azért váltak fontossá, mert arra utalhatnak,

hogy a tettesek egy ideig életben akarták tartani őket. Más magyarázat is elképzelhető: egy elhúzódozó rablás során a helyzet fokozatosan fajulhatott két ember megölésévé. A jelenlegi bizonyítékok alapján azonban ezekből a mozzanatokból nem lehet megbízhatóan következtetni az eredeti szándékra.

Jaroszewicz fiát az tette gyanakvóvá, hogy szülei hosszabb ideje nem vették fel a telefont. Amikor a házhoz ment és bejutott, először apját találta meg. A rendőrség értesítése után derült ki, hogy Alicja is halott. Mire a komolyabb bűnügyi egységek megkezdtek a munkát, a házba már több ember belépett, és az első órákban nem alakítottak ki olyan szigorú helyszínbiztosítást, amelyet egy ilyen súlyú kettős gyilkosság indokolt volna.

Az első rendőri feljegyzésekben már feltűnt egy másik ellentmondás is. A lakás nem viselte egy hagyományos, gyors rablás egyértelmű jeleit. A házban jelentős értékek maradtak. A későbbi ügyészi rekonstrukció viszont arra jutott, hogy mégis vittek el pénzt, aranyérméket, két pisztolyt és egy női órát. Vagyis az a sokáig ismételt állítás, hogy „semmi érték nem tűnt el, csak iratok”, nem pontos. De ennek ellenkezője sem következik automatikusan: abból, hogy néhány értéket elvittek, még nem bizonyítható, hogy kizárólag rablás volt a cél.

A legnagyobb figyelem kezdettől a papírokra irányult. Jaroszewicz dolgozószobájában könyvek, iratok és kéziratok voltak. Az előző évben megjelent Przerywam milczenie bővítésén dolgozott, és fia, Jan később arról vallott, hogy ehhez dokumentumok, jegyzetek és kéziratok feküdtek apja dolgozószobájában. A gyilkosság után nem talált meg mindent, amiről úgy vélte, hogy korábban ott volt. Pontos, a gyilkosság előtti leltár azonban nem áll rendelkezésünkre, ezért nem tudjuk tételesen megmondani, mely iratok hiányoztak, mikor tűntek el, és valóban a támadók vitték-e el őket.

Ez az egyik tényszerű alapja annak az elméletnek, hogy a gyilkosok dokumentumot is kereshettek. A következő lépcsőfok azonban már bizonytalan. Nem ismerjük a hiányzóként emlegetett feljegyzések pontos tartalmát. Nem tudjuk, valamennyi valóban a gyilkosság idején tűnt-e el, és azt sem, hogy ha elvittek papírokat, a tettesek eleve ezért érkeztek-e. A családtagok sem ismerték teljes részletességgel a készülő kiegészítések tartalmát.

A gyilkosság pillanatában senki sem tudhatta, hogy az ügy több mint három évtizeddel később is nyitott marad. A rendőrségnek látszólag minden oka megvolt arra, hogy rendkívüli erőket mozgósítson. Egy volt miniszterelnököt és feleségét ölték meg a főváros egyik villanegyedében. A rendszerváltás utáni Lengyelország számára az eset

ráadásul politikailag is érzékeny volt. Felmerülhetett a régi állambiztonsági apparátus, volt pártvezetők, szervezett bűnözők, személyes bosszú és egyszerű rablás egyaránt. Az első órákban azonban olyan hibák történtek, amelyek következményeit később már nem lehetett teljesen jóvátenni.

10. A nyomozás, amely elvesztette a nyomot

Egy gyilkossági helyszínt egyszer lehet eredeti állapotában megvizsgálni. Amit ott az első órákban összekevernek, letaposnak, elmozdítanak vagy nem dokumentálnak, azt a legjobb későbbi kriminalisztikai technika sem feltétlenül tudja helyreállítani. A Jaroszewicz-ügy egyik legsúlyosabb öröksége ezért nem valamely különös politikai elmélet, hanem a rendőri munka minősége.

A villa gyorsan megtelt emberekkel. Helyi rendőrök, fővárosi nyomozók, technikusok, belügyi tisztek, más állami szervek képviselői és később családtagok is megfordultak az épületben. A későbbi rendőrségi ellenőrzés súlyos hibákat tárt fel. A helyszínelők saját ujjlenyomatokat, cipőnyomokat és más nyomokat hagytak maguk után; nem minden környékbeli lakót hallgattak ki, egyes tanúknak nyilvánvaló kérdéseket sem tettek fel, az iratanyag kezelése pedig rendezetlen volt. A belső vizsgálatok megállapításai szerint ezeknek a hibáknak az összessége jelentősen csökkentette az elkövetők felderítésének és bűnösségük bizonyításának esélyét.

A káosz különösen fájdalmas azért, mert a helyszínen voltak olyan nyomok, amelyek megfelelő kezelés esetén évtizedekkel később is értékesé válhattak volna. A

DNS-vizsgálatok 1992-ben még messze nem rendelkeztek a későbbi lehetőségekkel. Egy megfelelően megőrzött hajszál, vérfolt, cigarettacsikk vagy érintési nyom azonban később sokkal többet mondhatott volna, mint az első nyomozóknak. Ha az eredeti minta összekeveredett a helyszínelők vagy más látogatók nyomaival, ezt a lehetőséget elvesztették.

Az első napok egyik kérdése a házban található széfekhez kapcsolódott. A helyszíni dokumentáció szerint értékes tárgyak maradtak bennük, ami kezdetben erősítette azt a feltételezést, hogy a tetteseket nem kizárólag a vagyon érdekelte. A későbbi beszámolók a leltározás ellentmondásairól is szóltak. A rendezetlen eljárás miatt ma már nehéz megállapítani, mely hiányok kapcsolódhattak a gyilkosokhoz, és melyek származhattak a helyszín későbbi kezeléséből. Éppen ezért a széf tartalmából sem lehet biztos indítékot levezetni.

A nyomozás kezdetben több lehetőséget vizsgált. A politikai indíték kézenfekvőnek tűnt Jaroszewicz múltja miatt, ugyanakkor a rendszerváltás utáni Lengyelországban gyorsan növekvő erőszakos bűnözés miatt a rablási szál is reális volt. Az 1990-es évek eleje különösen zavaros időszaknak számított. A korábbi állami struktúrák bomlottak, a rendőrség átalakulóban volt, a szervezett bűnözés új csoportjai pedig gyorsan

megerősödtek. Egy idős, egykori magas rangú politikusról könnyen elterjedhetett, hogy pénzt, aranyat vagy más értékeket tart otthon.

1993-tól a nyomozás egyre inkább egy Mińsk Mazowiecki környéki bűnözői csoportra összpontosított. 1994 áprilisában négy férfit tartóztattak le. Mindannyian tagadták a gyilkosságot. A rendőrség és az ügyészség azonban évekig úgy kezelte őket, mint az ügy valószínű megoldását.

Az ellenük felhozott bizonyítékok között közvetett tárgyi elemek és tanúvallomások szerepeltek. Amikor azonban az ügy bíróságra került, a konstrukció fokozatosan szétesett. Egyes terhelő tanúk visszavonultak vagy megtagadták a vallomástételt, más tanúvallomások bizonytalannak vagy ellentmondásosnak bizonyultak. A két éven át tartó első per végén különös helyzet alakult ki: már nemcsak a védelem kérte a vádlottak felmentését, hanem maga az ügyész is.

1998. október 30-án a varsói bíróság mind a négy férfit felmentette bizonyíték hiányában. Az ítélet indokolása az első nyomozási szakasz súlyos hibáira is kitért. A felmentést 2000-ben a varsói fellebbviteli bíróság helybenhagyta.

Ez többet jelentett négy tévesen megvádolt ember ügyénél. Hat év telt el a gyilkosság óta, és a rendőrség lényegében visszakerült oda, ahonnan indult. Közben azonban tanúk emlékezete halványult, lehetséges nyomok veszttek el, tárgyi bizonyítékok kezelése vált kérdésessé, az első vizsgálat pedig hosszú időn keresztül egyetlen bűnözői körre koncentrált. Az 1999-ben elkészült rendőrségi belső ellenőrzés ezt különösen bírálta: a nyomozók túl korán lettek biztosak abban, hogy megtalálták az elkövetőket, és emiatt más lehetséges irányok megfelelő ellenőrzése háttérbe szorult.

Ezzel a politikai szál is fokozatosan legendává változott. Minél kevésbé tudott a rendőrség hiteles bűnügyi magyarázatot adni, annál vonzóbbá váltak az állambiztonsági és politikai elméletek. Jaroszewicz életútja ehhez bőséges alapanyagot szolgáltatott. Évtizedeken át a legfelső pártvezetéshez tartozott, ismerte a hadsereg és a KGST működését, közvetlen kapcsolatban állt Moszkvával, a hetvenes évek bukása után pedig egykori társait hibáztatta saját félreállításáért. Az 1991-es könyvét tovább akarta írni, és a család szerint nem találtak meg minden feljegyzést, amelyről úgy tudták, hogy a dolgozószobában lehetett.

Mindez elegendő ahhoz, hogy a politikai indíték vizsgálata indokolt legyen. Ahhoz azonban nem elegendő,

hogy bizonyítottanak tekintsük. A következő években számos, egymással versengő történet alakult ki. Az egyik szerint Jaroszewicz olyan dokumentumok birtokában lehetett, amelyek a kommunista elit háborús vagy állambiztonsági múltjára vetettek fényt. Egy másik változat szerint a régi szolgálatok valamelyik csoportja tartott attól, mit akar nyilvánosságra hozni. Felmerült személyes bosszú, politikai leszámolás és egyszerűen egy olyan rablócsoporthoz is, amely azt hitte, hogy a volt miniszterelnök házában jelentős vagyon található.

Az akták eközben lassan kihűltek. A történet 2017-2018-ban azonban váratlanul újra megmozdult. A hatóságok ismét elővették az ügyet, részben azért, mert korábban elveszettnek hitt kriminalisztikai anyagok kerültek elő. Ezzel párhuzamosan egy más ügyben fogva tartott, szervezett bűnözői múlttal rendelkező férfi olyan vallomást tett, amelyben saját magát és két társát kapcsolatba hozta a Jaroszewicz-házaspár meggyilkolásával.

2018 márciusában a legfőbb ügyészi feladatokat is ellátó igazságügyi miniszter nagy nyilvánosság előtt jelentette be, hogy a hatóságok megoldották a huszonhat éve húzódó rejtélyt. Három férfit neveztek meg, akik a sajtó által „karatés bandának” nevezett, brutális rablásairól ismert bűnözői körhöz tartoztak. Ketten

vallomást tettek és részben elismerték jelenlétüket vagy részvételüket, a harmadik azonban tagadta a gyilkosságot.

A több mint két évig tartó új nyomozás hatalmas anyagot termelt. Az ügyészség több száz tanút hallgatott meg, szakértői vélemények sokaságát szerezte be, a vádirat pedig több száz oldalas lett. A vád képviselői 2019 végére úgy nyilatkoztak, hogy szerintük a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a gyilkosság egy előre megtervezett rablótámadás eredménye volt.

Úgy tűnt, a rejtély ezen a ponton véget érhet. Három évtizedes találgatás után megtalálták az elkövetőket, a titkosszolgálati elméletek helyére egy jóval prózaibb magyarázat került. A bíróság előtt azonban másodszor is szétesett az ügyészség története.

11. A második per - amikor a beismerés sem elég

A Jaroszewicz-ügy 2018-as fordulata első látásra mindent megadott, ami az 1992 óta eredménytelenül keresett áttöréshez hiányzott. Volt három azonosítható gyanúsított, akik bizonyíthatóan egy brutális rablásokra szakosodott bűnözői körhöz tartoztak. Közülük ketten olyan vallomást tettek, amelyben saját magukat is elhelyezték az anini villában. A nyomozók olyan részleteket véltek felfedezni elbeszélésükben, amelyek szerintük nem kerültek nyilvánosságra, így csak valódi résztvevőktől származhattak. A korábbi nyomozás tárgyi anyagának egy részét ismét megvizsgálták, több száz tanút hallgattak meg, és számos szakértőt vontak be.

A 2019-es vádirat részletes eseménysort állított fel. A három férfi a vád szerint augusztus 31-én érkezett Varsóba, majd Aninban hosszú órákon át figyelte Jaroszewiczék házát. A kutyát elkábították, két létra segítségével jutottak be az emeleti ablakon, a házaspárt megkötözték, és pénzt, aranyat, fegyvereket, illetve más értékeket kerestek. A vád szerint a rablás végén, amikor Jaroszewicz kiszabadult kötelékeiből, ismét lefogták és megfojtották; feleségét pedig azért lőtték agyon, hogy ne maradjon tanú.

Ha ezt az eseménysort bizonyítani lehetett volna, az ügy alapvető kérdésére igen egyszerű válasz születik. A volt miniszterelnök nem politikai titkai, nem régi állambiztonsági kapcsolatai és nem készülő emlékiratai miatt halt meg. Három rabló jutott be a villájába, pénzt és értékeket keresett, majd a rablás gyilkosságba torkollott. A kegyetlenség sem feltétlenül utalt volna különleges indítékra: az érintett bűnözői kör más támadásainál is alkalmazott szélsőséges erőszakot.

Csak hogy a büntetőeljárásban nem az számít, mennyire logikus egy történet, hanem az, bizonyítható-e. Ez a különbség az évekig tartó tárgyalás során fokozatosan egyre nagyobb jelentőséget kapott.

A vád egyik fontos alapját Dariusz S. 2018-ban tett vallomása jelentette. A körülmény önmagában problémás volt: akkor egy másik súlyos büntetőügyben volt érintett, és érdeke fűződhetett ahhoz, hogy a hatóságokkal együttműködve büntetésenyhítést érjen el. A 2024-es ítélet indokolásakor a bíróság erre külön kitért. Érthetőnek tartotta, hogy az ügyészség egy ilyen vallomást ellenőrizni kezdett, de úgy ítélte meg, hogy annak ellentmondásait nem sikerült kellő szigorral feloldani.

A probléma a tárgyaláson tovább nőtt. Dariusz S. és Marcin B. azt állították, hogy jelen voltak az anini házban, de az évek során több részletben módosították korábbi

vallomásukat, más részletekre pedig már nem emlékeztek. Egy harminc évvel korábbi esemény emlékei természetesen lehetnek töredékesek. Büntetőperben azonban különösen nagy jelentősége van annak, ha maga a vallomástevő sem tudja biztosan megkülönböztetni saját emlékeit attól, amit később hallott, olvasott vagy a kihallgatások során másoktól megismert.

A két vallomást tevő férfi a harmadik vádlottat jelölte meg a támadás irányítójaként és a két gyilkosság közvetlen végrehajtójaként. Ő viszont következetesen tagadta, hogy köze lenne Jaroszewiczék megöléséhez. A három férfi a saját korábbi bűnözői hierarchiáját sem azonosan írta le. A különbség azért számított, mert a vád története erősen épült arra, hogy a támadásnak egyértelmű irányítója volt.

Még furcsább volt az indíték és az erőszak viszonya. Az egyik vallomástevő nem tudott kielégítő magyarázatot adni arra, hogy egy elvileg anyagi haszonért végrehajtott betörés miért alakult át két ember megölésévé, miközben a házban jelentős értékek maradtak. Ezzel természetesen nem bizonyította, hogy nem ők voltak a tettesek. A bűncselekmények nem mindig követnek racionális forgatókönyvet, a rabló pedig pánikból, bosszúból vagy felismeréstől tartva ölhet. A kérdés mégis fontos volt, mert az ügyészség kizárólagos rablási motívumot állított a vádirat középpontjába.

A behatolás módja sem bizonyult olyan szilárd pontnak, mint 2018-ban látszott. A gyanúsítottak vallomása alapján a nyomozók arra jutottak, hogy két létrát használtak az emeleti fürdőszoba ablakának eléréséhez. A családtagok viszont felidéztek, hogy az első rendőri elképzelés éppen az volt: a házaspár valamelyik támadót maga engedhette be, mert nem találtak egyértelmű erőszakos behatolásra utaló nyomot. A létrák mérete, súlya és az ablak elérhetősége további ellenőrzendő kérdéseket teremtett, de egyik irányt sem tette fizikailag lehetetlenné.

A kutya elkábítása az új vádirat egyik látványos részlete volt, ám ennek bizonyítása is elakadt a harminc évvel korábbi helyszínelés hibáinál. Az 1992-ben kihívott állatorvos valóban szokatlanul kábultnak találta az állatot. A tárgyaláson azonban az is világossá vált, hogy nem vettek olyan mintát, amelyből évtizedekkel később biztosan meg lehetett volna mondani, milyen szer okozta az állapotát. Az ügyészi történet tehát lehetséges magyarázatot adott, de a helyszíni mulasztás miatt utólag már nem lehetett ugyanolyan erővel igazolni.

A 2020-ban megkezdett per több mint négy évig tartott. A bíróság sok tucat tárgyalási napot tartott, tanúk és szakértők hosszú sorát hallgatta meg. Az ügyészség súlyos szabadságvesztéseket kért, a védelem valamennyi vádpontban felmentést indítványozott. 2024. november

22-én a Varsói Kerületi Bíróság mindhárom férfit felmentette a Jaroszewicz-házaspár meggyilkolásának vádja alól. Az ítélet első fokon született, tehát nem jelentette az ügy jogerős lezárását.

A bíróság szóbeli és későbbi írásos indokolásának egyik központi eleme szerint az előkészítő eljárás hibái és a bizonyítás következetlenségei nem tették lehetővé a vádlottak bűnösségének megállapítását. Különösen kifogásolta, hogy a kulcsvallomásokat nem kellő kritikával ellenőrizték, és több részletet nem sikerült megbízhatóan összeegyeztetni a kilencvenes évekből fennmaradt anyagokkal.

A bíróság egy másik megállapítása különösen fontos a történelmi vizsgálat szempontjából. Úgy ítélte meg, hogy az új nyomozásban nem foglalkoztak kellő mélységben a politikai indítékkal és a Lengyel Népköztársaság egykori szolgálataihoz kötődő személyek lehetséges szerepével. Ezt nem szabad félreérteni. A bíróság nem mondta ki, hogy volt állambiztonsági tisztek ölték meg Jaroszewiczéket, és azt sem, hogy a gyilkosság politikai megrendelésre történt. Azt kifogásolta, hogy miközben az ügyészség egyetlen rablási történetet tekintett helyesnek, más érdemi nyomozati irányokat nem vizsgált olyan alaposággal, amely lehetővé tette volna megbízható kizárásukat.

Ez finom, de döntő különbség. Egy elmélet elégtelen vizsgálata nem bizonyítja magát az elméletet. A Jaroszewicz-ügy történetében azonban visszatérő probléma, hogy a nyomozók többször túl korán választottak egyetlen történetet. Az 1990-es években a miński bűnözői körre összpontosítottak, majd az első perben összeomlott a vád. 2018 után a „karatés banda” vált az új megoldássá, és az új per ugyancsak felmentéssel végződött.

Az ügyészség nem fogadta el a második felmentést. A bíróság írásos indokolása 197 oldalon készült el, a krakkói ügyészség pedig 2025. szeptember 1-jén több mint százhusz oldalas fellebbezést nyújtott be. Álláspontja szerint az elsőfokú eljárás során olyan eljárásjogi és bizonyítási hibák történtek, amelyek indokolják a felmentő döntés hatályon kívül helyezését. Az ügy a Varsói Fellebbviteli Bíróság elé került.

E könyv lezárásakor, 2026 augusztusában a nyilvánosan hozzáférhető hivatalos forrásokban nem található olyan jogerős másodfokú ítélet, amely a három vádlott bűnösségét megállapította volna vagy az ügyet más módon véglegesen lezárta volna. A 2024-es elsőfokú felmentés ellen az ügyészség fellebbezett. A három férfi bűnösségét ezért sem jogi, sem történeti tényként nem lehet kezelni.

Harmincnégy év alatt két nagy büntetőeljárás jutott el odáig, hogy konkrét embereket állítsanak bíróság elé Jaroszewiczék megöléséért. Az első jogerős felmentésekkel zárult; a másodikban 2024-ben első fokon felmentő ítélet született, amely ellen fellebbeztek. A gyilkosság kérdése ettől függetlenül nyitott maradt.

Ha tehát nem tudjuk bizonyítani, hogy az anini villába a második eljárás vádlottjai érkeztek rablási céllal, van-e több bizonyíték arra, hogy Piotr Jaroszewicz politikai múltja okozta a halálát? A válaszhoz külön kell választanunk egymástól a legfontosabb hipotéziseket.

12. Négy dosszié

A Jaroszewicz-gyilkosság köré több mint három évtized alatt olyan sűrű legendakör épült, hogy időnként már nehéz megállapítani, honnan származik egy-egy állítás. Ugyanaz a történet előbb újságcikkben jelenik meg feltételezésként, később könyvben kerül elő, majd újabb cikkek már úgy hivatkoznak rá, mintha rendőrségi vagy levéltári tény lenne. A történelmi vizsgálat ezért ezen a ponton nem azt kérdezi elsőként, melyik változat a legizgalmasabb, hanem azt, melyik mögött milyen minőségű bizonyíték áll.

Az első dosszié a rablógyilkosság. Ennek van a legerősebb büntetőeljárasi háttere. A későbbi vizsgálat szerint Jaroszewiczék házából több érték eltűnt, és az 1990-es évek elején valóban működött egy rendkívül erőszakos, jómódúnak vélt emberek otthonait célzó bűnözői kör, amelyhez a 2018-ban megvádolt férfiak kapcsolódtak. Ketten maguk mondták, hogy részt vettek az anini támadásban. A rablási történet tehát nem légből kapott konstrukció.

A gyengesége ott kezdődik, ahol az egyedi bizonyításnak kellene következnie. A vallomások hitelességét az elsőfokú bíróság nem találta elegendőnek, az egyes részletek között ellentmondások maradtak, a

harminc évvel korábbi helyszínelési hibák pedig sok tárgyi ellenőrzés lehetőségét végleg elvették. Azt sem könnyű megmagyarázni, miért öltek meg két embert egy olyan rablás végén, amelyben jelentős értékeket hagytak hátra, és miért tölthettek hosszú időt a villában. Mindez azonban csak kérdés, nem ellenbizonyíték. Egy rablás lehet rosszul megtervezett, kaotikus és értelmetlenül brutális.

A második dosszié a politikai leszámolás. Ennek kiindulópontja Jaroszewicz személye. Kevés lengyel politikus rendelkezett hozzá hasonló emlékezettel a kommunista rendszer működéséről. 1944-től a hadsereg politikai apparátusában dolgozott, évtizedeken át tagja volt a párt felső vezetésének, Moszkvában tárgyalt, a KGST lengyel képviselője volt, majd tíz évig miniszterelnökként vezette a kormányt. Ismerte a hatalmi harcokat, a személyes kapcsolatokat és a döntések tényleges hátterét. 1980 után pedig súlyos konfliktusba került saját egykori politikai közegével: kizárták a pártból, internálták, és az Állami Törvényszék előtti eljárást készítettek elő ellene.

Ehhez járul az 1991-ben megjelent Przerywam milczenie és a készülő kiegészítés. A családtagok vallomásai alapján Jaroszewicz valóban dolgozott további feljegyzéseken, és a gyilkosság után nem találtak meg mindent, amiről úgy vélték, hogy korábban a

dolgozószobában volt. Ez valós tényalap, a bizonyítás azonban ezen a ponton megszakad. Nincs pontos, a gyilkosság előtti iratjegyzékünk, nem ismerjük a hiányzóként emlegetett anyagok tartalmát, és nincs olyan ismert dokumentum, amely szerint egy konkrét egykori pártvezető vagy szolgálati ember félt volna Jaroszewicz készülő könyvétől.

A 2024-es bíróság éppen ezért nem politikai gyilkosságot állapított meg. Azt mondta, ezt az irányt megfelelőbben kellett volna ellenőrizni. A két kijelentés között nagy a különbség. A politikai dosszié tehát nyitva marad, de jelenlegi formájában inkább megoldatlan kérdések, mint bizonyított kapcsolatok gyűjteménye.

A harmadik dosszié a radomierzycei archívum története. Ez az egész ügy legcsábítóbb, ugyanakkor forráskritikailag egyik legveszélyesebb elmélete. A történet szerint 1945-ben Jaroszewicz olyan titkos német iratanyag felkutatásában vett részt a német határ közelében fekvő radomierzycei kastélyban, amely a Harmadik Birodalom hírszerzési, rendőri vagy politikai dokumentumait tartalmazhatta. Későbbi változatok szerint a papírok között magas rangú nyugat-európai személyeket kompromittáló iratok is lehettek, amelyek évtizedek múlva is veszélyesek maradhattak.

A történetet tovább erősítette három ember erőszakos halála. Jaroszewicz mellett Tadeusz Steć és Jerzy Fonkowicz nevét kapcsolták a radomierzycei iratokhoz. Stećet 1993-ban, Fonkowiczot 1997-ben gyilkolták meg. Ebből megszületett a látványos elmélet: valaki módszeresen eltávolította az 1945-ös archívum utolsó ismerőit.

Csak hogy a történet ténybeli magját és későbbi kiszínezését nagyon nehéz elválasztani. Léteztek a háború végén elrejtett német irattárak, és a szovjet, illetve lengyel katonai szervek valóban kerestek ilyen anyagokat. Jaroszewicz katonai beosztása alapján elképzelhető, hogy kapcsolatba került hasonló akciókkal. A később hozzá kötött dokumentumok pontos tartalmáról, arról, hogy 1992-ben még birtokában voltak-e, valamint Steć és Fonkowicz 1945-ös szerepének minden részletéről már sokkal gyengébb bizonyítékok állnak rendelkezésre. Az pedig végképp nem bizonyított, hogy az 1992-es, 1993-as és 1997-es gyilkosságokat ugyanaz az indíték vagy ugyanaz a megrendelő kötötte össze.

A radomierzycei elmélet jó példája annak, hogyan születik történelmi mítosz egy valós eseménymagból. Az egymás mellé helyezett részletek nyugtalanítóak, de az összefüggés nem lesz bizonyított attól, hogy jól illeszkedik egy izgalmas történetbe.

A negyedik dosszié az, amelyet talán a legkönnyebb figyelmen kívül hagyni: egy ismeretlen, ma már nem rekonstruálható indíték. A történelmi rejtélyekkel foglalkozó könyvek hajlamosak abból kiindulni, hogy minden lehetőséget ismerünk, és csak választanunk kell közülük. A valós bűnügyek ritkán ilyen rendezettek. Lehetett olyan személyes konfliktus, pénzügyi kapcsolat, ismeretség, régi sérelem vagy bűnözői információ, amelyről az első nyomozók sem tudtak, vagy amelyet a rossz helyszínelés és az idő múlása miatt nem tudtak összekapcsolni a támadással. Jaroszewicz életének rendkívüli politikai jelentősége könnyen eltereli a figyelmet arról, hogy magánemberként is létezett, volt családja, ismeretségi köre, pénzügyei és hétköznapi kapcsolatai.

Ezt a lehetőséget azért kell komolyan venni, mert a bizonyítékhiány mindkét nagy történetet gyengíti. A rablógyilkosságot nem sikerült a második eljárás vádlottainak személyéhez meggyőzően hozzákötni. A politikai gyilkosságnál pedig nincs konkrét elkövető vagy megrendelő, akivel szemben ellenőrizhető bizonyítási láncot lehetne felépíteni.

A négy dossziéból ezért egyikre sem írhatjuk rá, hogy „megoldva”, de súlyuk nem egyforma. A rablási változat mögött konkrét bűnözői kör, önterhelő vallomások és

eltűnt értékekről szóló ügyészi rekonstrukció áll, ugyanakkor a vallomások megbízhatóságát bíróság kérdőjelezte meg. A politikai változat mögött Jaroszewicz kivételes múltja, a család szerint hiányzó feljegyzések és elégtelenül vizsgált kapcsolatok állnak, de nincs bizonyított megrendelő, végrehajtó vagy konkrét dokumentum, amely a gyilkossághoz vezetne. A radomierzycei történet látványos összefüggést kínál több rejtélyes halál között, forrásainak jelentős része azonban késői visszaemlékezésekből és újságírói rekonstrukciókból származik. A negyedik lehetőség pedig éppen azért marad meg, mert az első nyomozás hibái után már nem tudhatjuk, milyen irány veszett el végleg.

Piotr Jaroszewicz halálának legnagyobb rejtélye tehát nem az, hogy túl sok magyarázat létezik, hanem az, hogy egyik mellett sincs elég bizonyíték ahhoz, hogy kizárhassuk a többit. Az anini villában 1992. augusztus 31-ről szeptember 1-jére virradó éjszaka két embert öltek meg. Tudjuk, hogyan találták meg őket, ismerjük sérüléseik jelentős részét, tudjuk, hogy a házat átkutatták, és tudjuk, hogy Piotr Jaroszewicz politikai emlékein dolgozott. Két különböző bűnözői csoport tagjait állították bíróság elé, de a könyv lezárásakor nincs olyan jogerős ítélet, amely bárkit a kettős gyilkosság elkövetőjeként megnevezne.

A történész feladata ilyen helyzetben nem az, hogy mindenáron gyilkost válasszon. A nyomozás értéke abban áll, hogy meg tudja mondani, mit tudunk, miből tudjuk, mit csak feltételezünk, és hol fogy el a bizonyíték. Piotr Jaroszewicz aktájában ezen a ponton fogy el.

HÁTTÉRGYÁR

Epilógus - Amit biztosan tudunk

Piotr Jaroszewicz történetének végén nem áll rendelkezésünkre az a mondat, amelyet egy klasszikus bűnügyi történet olvasója joggal várna: „a gyilkos tehát...” Az anini villában 1992 szeptemberének első óráiban történt kettős emberölés több mint három évtized múltán sem jutott el olyan jogerős lezárásig, amely megnevezné Piotr Jaroszewicz és Alicja Solska-Jaroszewicz gyilkosait. Két, egymástól lényegesen eltérő büntetőeljárásban is vádlottak ültek a bíróság előtt, de egyik eljárás sem eredményezett olyan végleges ítéletet, amelyre a történész biztonsággal ráépíthetné a történet utolsó mondatát.

Ez nem jelenti azt, hogy semmit sem tudunk. Jaroszewicz nem elfeledett, jelentéktelen nyugdíjas pártfunkcionárius volt. Élete szinte keresztmetszetét adta a Lengyel Népköztársaság történetének. A Szovjetunióba deportált tanító 1943 után a Moszkva támogatásával szervezett lengyel hadsereg politikai apparátusában emelkedett fel. A háború után a hadsereg és az állami gazdaságirányítás felső köreiben dolgozott, 1952-től miniszterelnök-helyettes, 1964-től a Politikai Bizottság póttagja, 1970 decemberétől rendes tagja, ugyanettől az időponttól pedig csaknem egy évtizeden keresztül

miniszterelnök volt. Ha valaki hosszú időn át láthatta belülről a lengyel pártállam működését, Jaroszewicz feltétlenül közéjük tartozott.

Azt is tudjuk, hogy politikai súlyát nem kizárólag Edward Giereknek köszönhette. Jaroszewicz kapcsolatai a szovjet politikai és katonai világgal jóval korábban kezdődtek, és több évtizeden át fennmaradtak. Miniszterelnökké válása idején már veteránja volt a lengyel-szovjet gazdasági kapcsolatoknak, a KGST működésének és annak a sajátos rendszernek, amelyben Varsó vezetőinek formálisan önálló állami érdekeket kellett képviselniük, miközben pontosan ismerték a Moszkva által kijelölt határokat. Az egyes személyi döntések mögötti szovjet befolyást nem minden esetben lehet dokumentummal bizonyítani, Jaroszewicz moszkvai kapcsolatrendszerének jelentősége azonban nem kétséges.

A hetvenes évek története szintén sokkal világosabban rekonstruálható, mint a gyilkosságé. Jaroszewicz nem volt sem a Gierek-korszak minden sikerének kizárólagos megteremtője, sem minden kudarcának egyedüli felelőse. Az évtized elején a vezetés valódi életszínvonal-emelkedést ért el, széles körű ipari modernizációt indított, nagy lakásépítési programokat hajtott végre, növelte a fogyasztást és kiszélesítette Lengyelország nyugati gazdasági kapcsolatait. Ugyanennek a politikának azonban

része volt a túlzott hitelfelvétel, a gazdaság strukturális problémáinak elodázása, az élelmiszerárak mesterséges befagyasztása és az a feltételezés, hogy a nyugati technológia önmagában versenyképesé teszi a tervgazdaságot.

Jaroszewicz neve 1976 júniusában végleg összekapcsolódott a politika határaival. Ő jelentette be a drasztikus élelmiszerár-emelést, majd a munkástiltakozás hatására ő volt kénytelen visszavonni. A radomi és ursusi események után végrehajtott megtorlás közvetve hozzájárult a Munkásvédelmi Bizottság létrejöttéhez, amely néhány évvel később a Szolidaritás szellemi és szervezeti előzményeinek egyikévé vált. Az 1970-es, 1976-os és 1980-as válságok nem egymástól elszigetelt események, hanem egyre nagyobb társadalmi tanulási folyamat állomásai voltak.

Azt is tudjuk, hogy 1980 után Jaroszewiczre aránytalanul nagy részt terheltek a rendszer kollektív kudarcából. Ez azonban nem változtat azon, hogy évtizedeken keresztül maga is a rendszer egyik legmagasabb rangú irányítója volt, és komoly felelősséget viselt a hetvenes évek gazdaságpolitikájáért. Saját későbbi sérelmeinek részleges jogossága és a kommunista rendszerben viselt felelőssége egyszerre lehet igaz. Az egyik nem semmisíti meg a másikat.

Ebből a szempontból különösen fontos az 1991-ben megjelent visszaemlékezése. A Przerywam milczenie, vagyis Megtöröm a hallgatást cím nem utólagos újságírói találmány: maga Jaroszewicz választotta azt a korszakot lezáró beszélgetéséhez. A családi vallomások szerint további feljegyzéseken, javításokon és új emlékezéseken dolgozott. Ezt a tényt nem kell sem kisebbiteni, sem felnagyítani. Egy nyolcvanas éveiben járó volt miniszterelnök, aki évtizedeket töltött a kommunista hatalom legfelső szintjein, bizonyosan rendelkezett olyan személyes emlékekkel, amelyeket sehol máshol nem lehetett pontosan ugyanebben a formában megtalálni.

Innen azonban kezdődik a bizonytalanság. Nem tudjuk, milyen tartalmú feljegyzéseket nem talált meg később a család. Nem rendelkezünk pontos, a gyilkosság előtti leltárral. Nem tudjuk, hogy valamennyi hiányzóként emlegetett anyag valóban a támadás idején tűnt-e el, és azt sem, kire nézve lehetett volna kellemetlen vagy veszélyes, amit Jaroszewicz leírni készült. Egyetlen ismert, hiteles dokumentum sem köti össze ezeket a feljegyzéseket valamely megrendelővel vagy végrehajtóval.

Ugyanilyen óvatosság szükséges a radomierzycei iratok ügyében. A második világháború végének zűrzavarában valóban kerültek a győztes szövetségesek és a szovjet blokk új szolgálatainak birtokába korábban német

titkosszolgálati, rendőrségi és politikai dokumentumok. Az is elképzelhető, hogy Jaroszewicz katonai-politikai beosztása révén kapcsolatba került ilyen anyagokkal. A később kialakult történet azonban ennél sokkal messzebb jutott: titkos dossziékról, nyugat-európai politikusokat kompromittáló iratokról és három, egymást követő gyilkosság közös hátteréről szólt. Ezeket az állításokat a jelenleg rendelkezésre álló bizonyítékok nem támasztják alá olyan erővel, hogy történeti tényként kezelhetnénk.

Azt viszont biztosan tudjuk, hogy az 1992-es nyomozást súlyos hibák terhelték. A helyszín biztosítása elégtelen volt, saját nyomokat hagytak a házban a vizsgálat résztvevői, több lehetséges bizonyíték sorsa vált bizonytalanná, és a későbbi belső rendőrségi értékelések maguk is bírálták az eljárást. Ennél is nagyobb következménnyel járhatott, hogy a nyomozás viszonylag hamar egy konkrét bűnözői körre szűkült. Amikor az ellenük indított első büntetőeljárás összeomlott, már hat év telt el a gyilkosság óta.

Az első per egyik legbeszédesebb momentuma az volt, hogy végül maga az ügyész is felmentést kért. Két évtizeddel később más szereplőkkel ismét hasonló helyzet alakult ki. A 2018-ban azonosított új gyanúsítottak sokkal ígéretesebbnek látszottak. Brutális rablásokban vettek részt, ketten magukat is kapcsolatba hozták az anini

támadással, a vallomások pedig olyan részleteket tartalmaztak, amelyeket a nyomozók jelentősnek tartottak. Az ügyészség hatalmas apparátussal dolgozott, tanúk százait hallgatta meg, szakértői vizsgálatok sorát rendelte el, végül pedig részletes vádiratban állította: Jaroszewiczék rablógyilkosság áldozatai lettek.

A 2024-es bírósági ítélet azonban megmutatta, hogy a beismerés önmagában sem feltétlenül elegendő. A vallomások belső ellentmondásai, megváltoztatott részletei és az együttműködésért remélt kedvezmények miatt a bíróság nem találta őket olyan erejűnek, hogy a vádlottakat elítélje. Különösen problematikusnak ítélte, hogy a nyomozás újra egyetlen történet bizonyítására összpontosult, miközben más lehetséges indítékok megfelelő ellenőrzése elmaradt.

A három férfi felmentése azt jelenti, hogy az ő bűnösségüket első fokon nem sikerült bizonyítani; nem azt, hogy bizonyítottan mások követték el a gyilkosságot. A kettő közötti különbség alapvető. Az ügyészség fellebbezett, és a könyv lezárásakor nincs jogerős másodfokú döntés. A történész ezért sem tekintheti a három vádlottat elkövetőnek.

A politikai gyilkosság elmélete hasonló problémába ütközik a másik oldalról. Jaroszewicz politikai múltja valóban kivételes. Volt olyan tudása, amely másoknak nem

feltétlenül állt rendelkezésére. Írt és további emlékezéseket tervezett. A család szerint nem találtak meg minden feljegyzést. A gyilkosság végrehajtása számos szokatlan elemet mutatott, és az első, illetve a későbbi nyomozás sem vizsgált minden politikai kapcsolatot ugyanolyan mélységben. Mindez indokolja, hogy a politikai indítékot komolyan vegyük.

De hiányzik az a híd, amely a gyanút bizonyítékká változtatná. Nem ismerünk olyan dokumentumot, amely szerint valaki megfenyegette Jaroszewiczet készülő visszaemlékezése miatt. Nincs bizonyított megrendelő. Nincs bizonyított kapcsolat a támadók és valamely korábbi titkosszolgálati struktúra között. Nincs hiteles iratlista, amelyből megállapíthatnánk, pontosan mi tűnt el. Nincs bizonyíték arra sem, hogy Jaroszewicz, Tadeusz Steć és Jerzy Fonkowicz meggyilkolása ugyanannak az akciónak lett volna része.

A történész számára ezért az egyik legfontosabb eredmény éppen az, hogy nem kell választania a két legenda között. Nem kötelező eldöntenünk, hogy vagy hétköznapi rablók, vagy titkosszolgálati gyilkosok jártak Aninban. Lehetséges, hogy az egyik változatot későbbi bizonyítékok még igazolják. Lehetséges, hogy egyik sem pontos. Az is elképzelhető, hogy a valós történet mindkettőnél prózaibb vagy éppen bonyolultabb.

Egy dolgot azonban nehéz elkerülni: Piotr Jaroszewicz halálának rejtélyét maga az életút tette különlegessé. Ha 1992-ben ugyanilyen körülmények között egy ismeretlen nyugdíjas férfit ölnek meg anini házában, a rendőrség valószínűleg rablási, családi vagy személyes indítékot keres. Jaroszewicz esetében az ország egész huszadik századi története belépett a szobába. Ott volt a szovjet deportálás emléke, a keleti lengyel hadsereg, a háború utáni hatalomátvétel, a párt belső harcai, Moszkva, a KGST, 1970, 1976, a nyugati hitelek, Gierek bukása, a szükségállapot és az elmaradt elszámoltatás. Egyetlen ember életében szokatlanul sok olyan korszak találkozott, amelynek titkai és sérelmei 1992-ben még egyáltalán nem számítottak távoli történelemnek.

Az új Lengyelország ekkor mindössze néhány éves volt. Az egykori állambiztonsági tisztek jelentős része még élt. A kommunista elit volt tagjai magánemberekként, üzletemberekként vagy új politikai szerepekben folytatták életüket. Az archívumok csak részben nyíltak meg. Egyes iratok elvesztek vagy megsemmisültek. Ugyanakkor gyorsan erősödött a szervezett bűnözés, a rendőrség intézményi átalakuláson ment keresztül, és az állam korábbi ellenőrzési rendszere eltűnt anélkül, hogy helyét már kiforrott új struktúra vette volna át. Jaroszewicz gyilkossága ezért egy átmeneti korszak bűnügye is.

A volt lengyel miniszterelnök meggyilkolása nem azért maradt megoldatlan, mert feltétlenül tökéletes bűncselekmény volt. Inkább azért, mert a nyomozás kulcsfontosságú első óráiban és éveiben olyan lehetőségek veszttek el, amelyeket később már nem lehetett teljes egészében visszaszerezni. Az első helyszínelés hibái, a túl korán kiválasztott gyanúsítottak, az idő múlása és a tanúemlékezet romlása együtt olyan bizonyítási űrt hozott létre, amelybe később könnyedén beköltözhetnek a legendák.

Ezért azt is meg tudjuk mondani, mit nem szabad állítanunk. Nem bizonyított, hogy közönséges rablók ölték meg Jaroszewiczéket. Nem bizonyított, hogy politikai merénylet történt. Nem bizonyított, hogy a gyilkosságot titkosszolgálatok rendelték meg. Nem bizonyított, hogy a radomierzycei archívum állt a háttérben. És nem bizonyított az sem, hogy a készülő emlékiratok miatt kellett Jaroszewicznek meghalnia. Mindezek között vannak erősebb és gyengébb lehetőségek, de egyik sem lépte át azt a határt, amely után a történész feltételezés helyett tényt írhat.

Piotr Jaroszewicz aktája tehát nyitva marad. Valahol azonban ott van benne a kommunista Lengyelország egész történetének különös utóképe is. Egy rendszer, amely évtizedeken keresztül titkokból, zárt döntésekből,

ellenőrzött információból és személyes függőségekből épült fel, bukása után olyan kérdéseket hagyott maga mögött, amelyekre már nem mindig lehetett választ kapni. Az iratok egy része eltűnt, a szereplők meghaltak, a visszaemlékezések ellentmondtak egymásnak. Ami egykor államtitok volt, később gyakran legendává alakult.

Piotr Jaroszewicz sok mindent tudott a kommunista Lengyelországról. Azt azonban továbbra sem tudjuk, miért kellett meghalnia.

Kronológia

1909. október 8. – Piotr Jaroszewicz megszületik Nieświeźben, a mai Fehéroroszország területén.

1934–1939 – Iskolaigazgatóként dolgozik a garwolini járásban. Pedagógiai tanulmányokat folytat Varsóban, részt vesz a falusi ifjúsági mozgalomban és a tanítók szakszervezeti életében.

1939. szeptember – Lengyelország német, majd szovjet megtámadása után a Szovjetunió által megszállt területre kerül.

1940 – A szovjet hatóságok családjával együtt deportálják a Szovjetunió belsejébe.

1943 – Belép a Szovjetunióban szervezett lengyel fegyveres erőkbe, tiszti és politikai képzésben részesül.

1944 – A 2. lengyel gyaloghadosztály politikai parancsnokhelyettese, majd az 1. lengyel hadsereg politikai apparátusának egyik vezetője lesz. Belép a Lengyel Munkáspártba.

1945 – A Lengyel Hadsereg Politikai-Nevelési Főigazgatóságának vezetője, majd honvédelmi miniszterhelyettes és főszállásmester.

1948 – A Lengyel Egyesült Munkáspárt, a PZPR megalakulásakor annak tagja és Központi Bizottságának tagja lesz.

1952. november 21. – Miniszterelnök-helyettessé nevezik ki. Ezt a tisztséget 1970 decemberéig tölti be.

1954–1956 – A bányászatért felelős miniszterként is dolgozik.

1964 – A PZPR Politikai Bizottságának póttagja lesz.

1970. december 13. – A lengyel vezetés jelentős élelmiszerár-emelést jelent be.

1970. december 14–18. – Gdańskban, Gdyniában, Szczecinben és más balti-tengeri városokban munkástiltakozások törnek ki. A rendfenntartó erők és a hadsereg fegyvert használ; több tucat ember meghal.

1970. december 20. – Edward Gierek lesz a PZPR első titkára. Jaroszewiczet a Politikai Bizottság rendes tagjává választják.

1970. december 23. – Piotr Jaroszewicz Lengyelország miniszterelnöke lesz.

1971. január-február – Gierek és Jaroszewicz személyesen tárgyal a szzczecini és gdański munkásokkal. A lódzi textilmunkások sztrájkja után a kormány visszavonja az 1970 decemberében bevezetett élelmiszerár-emeléseket.

1971–1975 – A Gierek–Jaroszewicz-vezetés nyugati hitelekből nagyszabású ipari és fogyasztási modernizációt indít. Nőnek a bérek és a fogyasztás, felgyorsul a lakásépítés, ugyanakkor gyorsan emelkedik Lengyelország külföldi adóssága.

1972 – A Vatikán rendezi a Lengyelországhoz került egykori német területek egyházmegyei helyzetét. Az állam és a katolikus egyház kapcsolata javul.

1976. június 24. – Jaroszewicz a szejmben nagyszabású élelmiszerár-emelési tervet jelent be. A hús ára átlagosan közel hetven, a cukoré száz százalékkal emelkedne.

1976. június 25. – Radomban, Ursusban és más ipari központokban munkástiltakozások kezdődnek. A kormány még aznap este visszavonja az áremelést.

1976 nyara – Tömeges megtorlás indul a tiltakozások résztvevői ellen: letartóztatások, elbocsátások, bírósági eljárások és rendőri bántalmazások következnek.

1976. szeptember – Értelmiségiek létrehozzák a Munkásvédelmi Bizottságot, a KOR-t, hogy segítsék az üldözött munkásokat. A munkás- és értelmiségi ellenzék között tartós kapcsolat kezd kialakulni.

1978. október 16. – Karol Wojtyła krakkói érseket II. János Pál néven pápává választják.

1979. június – II. János Pál első lengyelországi pápalátogatása. Emberek milliói vesznek részt a rendezvényeken.

1979 – A lengyel gazdaság komoly recesszióba kerül.

1980. február 18. – Jaroszewicz közel tíz év után távozik a miniszterelnöki tisztségből és a Politikai Bizottságból. Utódja Edward Babiuch.

1980. augusztus 31. – Aláírják a gdański megállapodást. Létrejöhethet az államtól független Szolidaritás szakszervezet.

1980. szeptember – Stanisław Kania váltja Edward Giereket a PZPR élén.

1981. február 4. – Jaroszewiczet kizárják a Lengyel Egyesült Munkáspártból.

1981. december 13. – Wojciech Jaruzelski bevezeti a szükségállapotot. A Szolidaritás vezetői mellett az előző vezetés több tagját, köztük Jaroszewiczet és Giereket is internálják.

1981. december 13.–1982. december 31. – Jaroszewicz Promnikban, majd Głębokie katonai központjában, később ismét Promnikban van internálva.

1982–1984 – A hatalom Jaroszewicz és több korábbi vezető alkotmányos felelősségre vonását készíti elő az Állami Törvényszék előtt.

1984 – Az amnesztia törvény megszünteti a Jaroszewicz ellen tervezett eljárást.

1989 - A kerekasztal-tárgyalások és a részben szabad választások megkezdik a lengyel kommunista politikai rendszer felszámolását.

1990 - Megszűnik a PZPR.

1991 - Bohdan Rolińskivel folytatott beszélgetéseiből megjelenik Jaroszewicz Przerywam milczenie... 1939-1989 című visszaemlékezéskötete. A volt miniszterelnök további kiegészítéseken és feljegyzéseken dolgozik.

1992. augusztus 31-ről szeptember 1-jére virradó éjszaka - Piotr Jaroszewiczet és feleségét, Alicja Solska-Jaroszewiczet meggyilkolják varsói, anini otthonukban.

1994 - Négy, Mińsk Mazowiecki környéki bűnözőt tartóztatnak le a kettős gyilkosság gyanújával.

1998. október 30. - A bíróság bizonyíték hiányában felmenti a négy vádlottat. A per végére az ügyész is felmentést kér.

2000 - A fellebbviteli bíróság helybenhagyja a felmentést.

2018. március - Huszonhat évvel a gyilkosság után új gyanúsítottakat neveznek meg. Három, az úgynevezett „karatás bandához” kötődő férfit vádolnak meg.

2019 - A krakkói ügyészség részletes vádiratot készít. A vád szerint Jaroszewiczék rablógyilkosság áldozatai lettek.

2020 - Megkezdődik a három férfi pere Varsóban.

2024. november 22. - A Varsói Kerületi Bíróság első fokon mindhárom vádlottat felmenti. A bíróság súlyos bizonyítási problémákat és nyomozati hiányosságokat állapít meg.

2025. szeptember 1. - A krakkói ügyészség több mint százhusz oldalas fellebbezést nyújt be a felmentő ítélet ellen.

2026. augusztus - A nyilvánosan hozzáférhető hivatalos források alapján nincs olyan jogerős másodfokú ítélet, amely megnevezné Piotr Jaroszewicz és Alicja Solska-Jaroszewicz

gyilkosait. Az ügy továbbra sem tekinthető lezártnak.

HÁTTÉRGYÁR

Fontos szereplők

Piotr Jaroszewicz (1909-1992)

Tanárból lett katona, majd a kommunista Lengyelország egyik legtovább hivatalban lévő vezetője. 1952-től miniszterelnök-helyettes, 1970 és 1980 között miniszterelnök. Neve összeforrt a Gierek-korszak nyugati hitelekől finanszírozott modernizációjával és annak kudarcával. A hatalomból való kiesése után saját rendszere kizárta a pártból és internálta. 1992-ben feleségével együtt meggyilkolták.

Alicja Solska-Jaroszewicz (1925-1992)

Piotr Jaroszewicz második felesége, újságíró, a háború idején az ellenállás résztvevője. Férjével együtt élt az anini villában, és ugyanazon az éjszakán gyilkolták meg.

Edward Gierek (1913-2001)

A PZPR első titkára 1970 és 1980 között. Jaroszewicz politikai pályájának legfontosabb partnere. A két vezető a hetvenes évek első felében gyors modernizációt és életszínvonal-emelkedést ígért, nagyrészt nyugati hitelekől. A gazdasági modell válsága végül mindkettőjük bukásához vezetett.

Władysław Gomułka (1905-1982)

A lengyel kommunista párt vezetője 1956 és 1970 között. Az 1970 decemberi munkástiltakozások véres leverése

után veszítette el hatalmát. Bukása nyitotta meg az utat Gierek és Jaroszewicz előtt.

Wojciech Jaruzelski (1923-2014)

Tábornok, honvédelmi miniszter, majd miniszterelnök és pártvezető. 1970-ben része volt a hatalmi elitnek, 1981 decemberében pedig ő vezette be a szükségállapotot. Jaroszewiczet az ő vezetése alatt internálták, miközben a volt miniszterelnök korábbi felelősségre vonását is előkészítették.

Stanisław Kania (1927-2020)

Gierek utódja a PZPR első titkári tisztségében 1980-1981-ben. Már az 1970-es vezetőváltásban szerepet játszott. Jaroszewicz később azok közé sorolta, akiket saját politikai félreállításáért felelősnek tartott.

Stefan Wyszyński (1901-1981)

Lengyelország prímása, a kommunista korszak katolikus egyházának legfontosabb vezetője. A Gierek-Jaroszewicz-kormány idején az állam és az egyház közötti korábbi nyílt konfliktust óvatosabb együttélés váltotta fel.

Karol Wojtyła - II. János Pál (1920-2005)

Krakkói érsekből 1978-ban lett pápa. 1979-es lengyelországi látogatása politikai értelemben is fordulópont: a társadalom milliós tömegekben tapasztalta meg, hogy a kommunista államon kívül is létezhet

országos, szervezett közösség.

Lech Wałęsa (1943-)

Gdański villanyszerelő, az 1970-es munkástiltakozások résztvevője, majd az 1980-ban létrejött Szolidaritás legismertebb vezetője. Pályája jól mutatja, hogyan épült egymásra 1970, 1976 és 1980 munkásmozgalmi tapasztalata.

Jacek Kuroń (1934-2004)

Ellenálló értelmiségi, a KOR egyik alapítója. Az 1976-os megtorlások után kialakuló munkás-értelmiségi együttműködés egyik legfontosabb szervezője. A későbbi demokratikus ellenzék meghatározó alakja.

Bohdan Roliński (1936-2017)

Újságíró, aki Jaroszewiczcsel elkészítette az 1991-ben megjelent *Przerywam milczenie* című beszélgetőkönyvet. Később maga is foglalkozott azzal a kérdéssel, lehetett-e összefüggés Jaroszewicz múltja és meggyilkolása között. Állításait forráskritikával kell kezelni, de a gyilkosság körüli történet kialakulásának fontos szereplője.

Andrzej Jaroszewicz

Piotr Jaroszewicz fia. A későbbi nyomozások és bírósági eljárások során részleteket mondott el apja életmódjáról, biztonsági szokásairól és a családban kialakult feltételezésekről.

Jan Jaroszewicz

Piotr Jaroszewicz fia, aki a gyilkosság után az anini házhoz ment, és apja holttestét megtalálta. Később arról is vallott, hogy apja új feljegyzéseken és visszaemlékezésének bővítésén dolgozott, és a család nem talált meg minden olyan anyagot, amelyről úgy vélte, korábban a dolgozószobában lehetett.

Tadeusz Steć (1925-1993)

Hegymászó, túravezető és helytörténeti kutató, akinek nevét később összekapcsolták a radomierzycei iratok történetével. Egy évvel Jaroszewicz után őt is meggyilkolták. A két haláleset közötti kapcsolat nem bizonyított.

Jerzy Fonkowicz (1922-1997)

Katonatiszt, akinek nevét ugyancsak hozzákapcsolták az állítólagos radomierzycei dokumentumokhoz. 1997-ben erőszakos halált halt. Az a népszerű elmélet, amely Jaroszewicz, Steć és Fonkowicz halálát egyetlen összeesküvés részének tekinti, nem rendelkezik elegendő bizonyítékkal.

Robert S., Dariusz S. és Marcin B.

Az úgynevezett „karatés banda” köréhez kapcsolt férfiak, akiket 2018 után Jaroszewiczék meggyilkolásával vádoltak meg. Ketten önterhelő vallomást tettek, a harmadik tagadta a vádat. A Varsói Kerületi Bíróság 2024 novemberében első fokon mindhármukat felmentette. Az

ügyészség fellebbezett, ezért bűnösségük a könyv készítésekor nem állapítható meg.

HÁTTÉRGYÁR

Felhasznált irodalom és források

A kötet több, egymást kiegészítő történeti feldolgozásra, Jaroszewicz visszaemlékezésére, valamint a gyilkosság és a későbbi büntetőeljárások esetében hivatalos ügyészégi, bírósági, levéltári és sajtóforrásokra épül. A gyilkosságra vonatkozó állításoknál elsőbbséget kaptak a hivatalos és tárgyalási források; a későbbi újságírói rekonstrukciókat csak ellenőrzöten és forráskritikával használtuk.

Könyvek és történeti szakirodalom

Ash, Timothy Garton: *The Polish Revolution: Solidarity*. Jonathan Cape, London, 1983; a felhasznált kiadás: Coronet Books – Hodder and Stoughton, 1985. A Szolidaritás kialakulásának, az 1976–1981 közötti társadalmi válságnak és a lengyel munkásmozgalom politikai fejlődésének egyik legfontosabb kortárs feldolgozása.

Blazynski, George: *Flashpoint Poland*. Pergamon Press, New York-Oxford-Toronto-Sydney-Frankfurt-Paris, 1979. A könyv egyik fő háttérforrása, kifejezetten az 1970–1979 közötti Lengyelországgal foglalkozik, és kortárs interjúkra, BBC-, Radio Free Europe- és nyugati sajtóanyagokra támaszkodik.

Bloom, Jack M.: *Seeing Through the Eyes of the Polish Revolution: Solidarity and the Struggle Against Communism in Poland*. Brill, Leiden-Boston, 2013. Különösen fontos a pártállami patronázs, a korrupció, az 1970-es és 1976-os tiltakozások, a KOR és a Szolidaritás történetéhez.

Checinski, Michael: *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*. Karz-Cohl Publishing, New York, 1982. A háború utáni lengyel kommunista állam, a politikai rendőrség, a párton belüli frakcióharcok és az 1968-as események értelmezéséhez használt háttérmunka. A szerző korábbi katonai-elhárítási tapasztalatai miatt értékes, ugyanakkor forráskritikát igénylő belső nézőpont.

Curry, Jane Leftwich – Urban, Joan Barth (szerk.): *The Left Transformed in Post-Communist Societies: The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*. Rowman & Littlefield, Lanham–Boulder–New York–Oxford, 2003. A volt kommunista elit és a kommunista pártok utódszervezeteinek 1989 utáni helyzetéhez használt összehasonlító munka.

Dobbs, Michael R. – Karol, K. S. – Trevisan, Dessa – Baker, David P.: *Poland, Solidarity, Walesa*. Pergamon Press, Oxford–New York–Toronto–Sydney–Paris–Frankfurt, 1981. Korabeli összefoglaló a Gierek-korszak gazdaságpolitikájáról, a hetvenes évek válságairól, a katolikus egyház helyzetéről és a Szolidaritás megszületéséről.

Kunicki, Mikołaj Stanisław: *Between the Brown and the Red: Nationalism, Catholicism, and Communism in Twentieth-Century Poland – The Politics of Bolesław Piasecki*. Ohio University Press, Athens, 2012. Levéltári kutatásai különösen értékesek a PZPR belső hatalmi viszonyainak, az 1970-es vezetőváltásnak, a nacionalizmusnak és az egyházpolitikának az értelmezéséhez.

Jaroszewicz visszaemlékezése

Jaroszewicz, Piotr – Roliński, Bohdan: *Przerywam milczenie... 1939–1989*. Fakt, Varsó, 1991. Jaroszewicz saját visszatekintése életére és politikai pályájára. Mivel a teljes lengyel szöveg nem állt rendelkezésünkre, konkrét állításait csak olyan esetekben használtuk, amikor azokat más hozzáférhető forrás is megerősítette.

Hivatalos, levéltári és jogi források

Instytut Pamięci Narodowej (IPN): Piotr Jaroszewicz személyi és tisztségi adatlapjai, életrajzi és levéltári tanulmányai; a Gierek-korszak vezetőinek 1980 utáni politikai elszámoltatásáról és Jaroszewicz internálásáról szóló feldolgozások. Ezeket használtuk többek között a tisztségek, a Politikai Bizottság-tagság, a pártból való kizárás, az internálás és az Állami Törvényszék előtti tervezett felelősségre vonás ellenőrzéséhez.

Prokuratura Krajowa és Prokuratura Okręgowa w Krakowie: a Jaroszewicz-házaspár meggyilkolásának 2018-as új nyomozásáról, a gyanúsításokról, a 2019-es vádiratról, valamint a 2024-es felmentő ítélet ellen 2025. szeptember 1-jén benyújtott fellebbezésről kiadott hivatalos közlemények.

Sąd Okręgowy w Warszawie, XII K 43/20: a három, 2018 után megvádolt férfi ellen folytatott büntetőeljárás és a 2024. november 22-i elsőfokú felmentő ítélet, illetve annak indokolása.

1984. július 21-i lengyel amnesztia törvény: a Jaroszewicz ellen tervezett Állami Törvényszék előtti eljárás megszűnésének jogszabályi hátteréhez.

Sajtó- és tárgyalási tudósítások

A gyilkosság, az első nyomozás, az 1990-es években indított büntetőeljárás, a 2018-as fordulat és a 2020–2024 közötti tárgyalás részleteinek ellenőrzéséhez elsősorban a Polska Agencja Prasowa (PAP) tárgyalási tudósításait használtuk. Kiegészítő forrásként szolgáltak a TVN24/TVN Warszawa, a Rzeczpospolita, a Newsweek Polska, valamint a lengyel rendőrség szakmai kiadványainak az ügy történetét feldolgozó írásai. Ezeket a vitatott kérdéseknél – különösen a radomierzycei iratok, a hiányzóként emlegetett kéziratok, a kutya állapota vagy a gyilkosság politikai indítékának lehetősége esetében – más forrásokkal összevetve használtuk.

Forráskritikai megjegyzés

A Jaroszewicz-ügy sajátossága, hogy a történeti háttér jóval biztosabban rekonstruálható, mint maga a kettős gyilkosság. Az 1970-es és 1976-os válságokról, Jaroszewicz kormányzásáról, a Gierek-korszak gazdaságpolitikájáról és a Szolidaritás kialakulásáról jelentős kortárs és későbbi szakirodalom, valamint levéltári forrás áll rendelkezésre. A gyilkosság esetében viszont az 1992-es helyszínelés hibái, az egymásnak ellentmondó tanúvallomások, az első sikertelen büntetőeljárás és a több évtizedes időmúlás miatt sokkal szűkebb a biztosan állítható tények köre.

A könyv ezért következetesen különbséget tesz a bizonyított tény, az ügyészégi vagy rendőrségi rekonstrukció, a tanúvallomás, a történészi következtetés és a később kialakult hipotézis között. A politikai gyilkosság, a radomierzycei dokumentumok és a készülő emlékiratok szerepe mind olyan lehetőség, amelynek vizsgálata indokolt, de amelyet a jelenleg rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem lehet a gyilkosság bizonyított magyarázatának tekinteni.

A könyv lezárásakor az ügy állapotát ezért nem a szenzáció kedvéért nevezzük nyitottnak, hanem jogi és történeti értelemben. A 2024. november 22-i elsőfokú felmentő ítélet ellen a krakkói ügyészség 2025.

szeptember 1-jén fellebbezett. 2026 augusztusában a nyilvánosan hozzáférhető hivatalos források alapján nincs olyan jogerős ítélet, amely Piotr Jaroszewicz és Alicja Solska-Jaroszewicz meggyilkolásáért bárki büntetőjogi felelősségét megállapította volna.

HÁTTÉRGYÁR

NIEJAWNE

Miniszterelnök volt.
Túlélte a rendszert.
A múltját azonban nem tudta
maga mögött hagyni.

1992-ben varsói otthonában
brutális gyilkosság áldozata lett.
Rablógyilkosság, politikai leszámolás
vagy eltűnt dokumentumok nyoma?

Ez a történelmi nyomozás
a kommunista Lengyelország
egyik legnagyobb rejtélyét
követi végig.

TECZKA
PERSONALNA

TAJNE

MSW

NOTATKA SŁUŻBOWA

Sprawa: P.J.
Data: 31.08.1992
Miejsce: Warszawa - Anin

[REDACTED]

Háttérgyár

A borító AI felhasználásával készült.

